

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ
ГОЛОВНЕ СЛІДЧЕ УПРАВЛІННЯ

**ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ
ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВOPУШЕНЬ СЕКСУАЛЬНОГО
ХАРАКТЕРУ ВІДНОСНО ДІТЕЙ**

Методичні рекомендації

Колектив авторів

*За загальною редакцією доктора юридичних наук,
професора, заслуженого юриста України
М. С. Цуцкірідзе*

Дніпро
2026

УДК 343.98
В 43

*Ухвалено до друку
Науково-методичною радою
Дніпровського державного
університету внутрішніх справ,
протокол № 6 від 18.02.2026*

РЕЦЕНЗЕНТИ

доктор юридичних наук, професор **М. Г. Щербаковський** –
завідувач кафедри кримінального процесу, криміналістики
та експертології Харківського національного
університету внутрішніх справ;
кандидат юридичних наук, доцент **Корогаєв В. М.** –
директор Дніпропетровського науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС.

В 43 Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень сексуального характеру відносно дітей : метод. рекомендації / кол. авт. ; за заг. ред. д. ю. н., проф., засл. юриста України М. С. Цуцкірідзе. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2026. 96 с.

ISBN 978-617-560-124-2

У методичних рекомендаціях наведено особливості використання спеціальних знань у ході досудового розслідування кримінальних правопорушень сексуального характеру, вчинених відносно дітей. Робота розрахована на практичних працівників Національної поліції України, науковців, викладачів, курсантів, студентів, слухачів, аспірантів і ад'юнктів закладів вищої освіти системи МВС України та інших юридичних ЗВО.

ISBN 978-617-560-124-2

© ДДУВС 2026
© ГСУ НПУ, 2026,
© Автори, 2026

ЗМІСТ

Автори	4
Передмова.....	5
Розділ 1. КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ СЕКСУАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ ВІДНОСНО ДІТЕЙ: ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ОКРЕМИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ ст. ст. 152, 153, 155, 156, 156-1 КК УКРАЇНИ	6
Розділ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У МЕТОДИЦІ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ СЕКСУАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ ВІДНОСНО ДІТЕЙ	25
2.1. Загальні положення використання спеціальних знань	25
2.2. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень сексуального характеру відносно дітей	29
Розділ 3. ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ СЕКСУАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ ВІДНОСНО ДІТЕЙ	43
3.1. Організація й планування розслідування кримінальних правопорушень сексуального характеру відносно дітей	43
3.2. Використання спеціалістом спеціальних знань під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій	49
3.3. Використання можливостей судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень сексуального характеру відносно дітей	63
Список використаних і рекомендованих джерел	77
Додатки	82

АВТОРИ

Цуцкірідзе Максим – перший заступник Голови Національної поліції України – начальник Головного слідчого управління, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Шевчишен Артем – заступник начальника Головного слідчого управління Національної поліції України – начальник управління організації роботи та методичного забезпечення, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Романов Максим – заступник начальника 3-го відділу (методичної роботи та правового забезпечення) Головного слідчого управління національної поліції України, доктор філософії;

Бідняк Ганна – старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії превентивної діяльності та соціологічних досліджень Дніпровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Кривопуск Олександр – доцент кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор філософії;

Крушеницький Андрій – старший слідчий в особливо важливих справах 3-го відділу (методичної роботи та правового забезпечення) управління організації роботи та методичного забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України, доктор філософії в галузі права;

Людвік Валентин – доцент кафедри кримінального права та кримінології Дніпровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Мельниченко Андрій – начальник управління розслідування злочинів, виявлених ДСР і ДКП Головного слідчого управління Національної поліції України, кандидат юридичних наук;

Пиріг Ігор – професор кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

Плетенець Віктор – професор кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

Приловський Володимир – доцент кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпровського державного університету внутрішніх справ, к.ю.н., доцент;

Сліпець Олена – експерт-психолог вищої категорії Донецького НДЕКЦ МВС;

Чепурко Вадим – викладач кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпровського державного університету внутрішніх справ.

ПЕРЕДМОВА

Розслідування кримінальних правопорушень сексуального характеру, вчинених відносно дітей, належить до найбільш складних та соціально чутливих напрямів кримінального провадження.

Кримінальні правопорушення сексуального характеру характеризуються високим рівнем латентності, психологічною вразливістю потерпілих, складністю виявлення, фіксації та збереження доказової інформації, з одного боку, та необхідністю забезпечення максимального захисту прав і законних інтересів дитини, мінімізацією негативного впливу на психіку потерпілого, з іншого.

Ефективність досудового розслідування у цій категорії кримінальних проваджень значною мірою залежить від правильного та своєчасного використання спеціальних знань. Залучення фахівців у галузі психології, медицини, судової експертизи, інформаційних технологій та інших суміжних сфер дозволяє забезпечити повноту, об'єктивність і неупередженість розслідування, а також мінімізувати ризик повторної травматизації психіки потерпілої дитини.

Методичні рекомендації спрямовані на висвітлення особливостей використання спеціальних знань під час виявлення, фіксації, дослідження та оцінки доказів у кримінальних правопорушеннях сексуального характеру, які вчинені відносно дітей. У них узагальнено положення чинного законодавства України, практику органів досудового розслідування, а також сучасні наукові підходи використання спеціальних знань.

Матеріали методичних рекомендацій орієнтовані на слідчих, дізнавачів, прокурорів, судових експертів, працівників правоохоронних органів, а також інших фахівців, залучених до кримінального провадження. Видання може бути використане у практичній діяльності, під час професійної підготовки та підвищення кваліфікації.

Розділ 1
КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ СЕКСУАЛЬНОГО
ХАРАКТЕРУ ВІДНОСНО ДІТЕЙ: ОСОБЛИВОСТІ
КВАЛІФІКАЦІЇ ОКРЕМИХ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ
ст. ст. 152, 153, 155, 156, 156-1 КК УКРАЇНИ

Гарантування реалізації прав і свобод дитини становить один із визначальних пріоритетів функціонування сучасної правової держави. Згідно з частиною першою ст. 3 Конвенції про права дитини, в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

Відповідно до ст. 52 Конституції України будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом.

Внаслідок збройної агресії, масштабних бойових дій та масового переміщення дітей за межі України проблема забезпечення ефективного захисту дітей від кримінальних правопорушень сексуального характеру набула в нашій державі особливої актуальності.

Всі кримінальні правопорушення сексуального характеру відносно дітей (відповідно до ст. 3 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства «дитина» означає будь-яку особу віком до вісімнадцяти років) можна класифікувати на 2 види:

1) кримінальні правопорушення сексуального характеру відносно дітей, передбачені розділом IV Особливої частини Кримінального кодексу України (далі КК України) «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи»: ст. 152 КК України, ст. 153 КК України, ст. 155 КК України, ст. 156 КК України, ст. 156-1 КК України.

2) кримінальні правопорушення сексуального характеру відносно дітей, передбачені іншими розділами Особливої частини КК України: ст. 301 КК України, ст. 301-1 КК України, ст. 301-2 КК України, ст. 302 КК України, ст. 303 КК України.

Стаття 152 КК України «Зґвалтування»

Кримінальна відповідальність за зґвалтування передбачена ст. 152 КК України, що складається з шести частин.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 152 КК України кримінальна відповідальність настає за вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи.

Кількість облікованих кримінальних правопорушень

Категорія кримінального правопорушення	2021 рік Обліковано/ потерпілі – діти	2022 рік Обліковано/ потерпілі – діти	2023 рік Обліковано/ потерпілі – діти	2024 рік Обліковано/ потерпілі – діти	2025 рік Обліковано/ потерпілі – діти
Зґвалтування (ст. 152 КК України)	406/284	250/158	450/379	410/293	457/351

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 152 КК України, є статеві свобода та статеві недоторканість особи. *Безпосереднім додатковим об'єктом* виступає честь і гідність, психічна та тілесна недоторканість, нормальний розвиток неповнолітніх.

Статева свобода – це право вільно обирати собі статевого партнера, *статеві недоторканість* – абсолютна заборона вступати в статеві зносини з окремими особами (Н. внаслідок недосягнення певного віку).

Потерпілим у кримінальному правопорушенні передбаченому ст. 152 КК України є особа чоловічої або жіночої статі. За ч. 3, 5 ст. 152 КК України потерпілим може бути неповнолітня особа (від 14 до 18 років), ч. 4, 6 ст. 152 КК України – малолітня особа (до 14 років). Обов'язковою вимогою до потерпілих є відсутність з їх боку добровільної згоди на статеві зносини (за винятком коли потерпілою є малолітня особа).

Відповідно до примітки ст. 152 КК України згода вважається добровільною, якщо вона є результатом вільного волевиявлення особи, з урахуванням супутніх обставин. Під вільним волевиявленням розуміють добровільну, усвідомлену згоду особи на статеві зносини, надану без будь-якого впливу винної особи (фізичне насильство, погрози його

застосування, обман тощо). Якщо згода отримана через погрози, маніпуляції або особа була не в змозі розуміти дії, це не є вільним волевиявленням. При цьому потрібно враховувати супутні обставини.

З об'єктивної сторони це кримінальне правопорушення вчиняється шляхом вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи. Проникнення може вчинятися з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета.

Кримінальне правопорушення вважається закінченим з моменту проникнення в тіло іншої особи.

Суб'єктом кримінального правопорушення є фізична, осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 152 КК України, характеризується умисною формою вини у вигляді прямого умислу.

Кримінальна відповідальність за зґвалтування стосовно дітей передбачена ч. 3, 5 ст. 152 КК України (неповнолітня особа 14-18 р.).

Так, наприклад, вироком Конотопського міськрайонного суду Сумської області від 12 січня 2026 року було засуджено особу за таких обставин: підсудний достовірно знаючи про неповнолітній вік потерпілої особи, наприкінці квітня 2024 року, перебуваючи в кімнаті будинку за місцем їх спільного проживання і залишившись наодинці з потерпілою, без добровільної згоди останньої, із застосуванням психологічного тиску шляхом залякування неповнолітньої щоб нікому про це не розповідала, бо їй не повірять і буде гірше, а також маніпулюючи почуттями і запевняючи, що вона красива і йому подобається та обіцяючи виїхати з нею після досягнення шістнадцятирічного віку, вчинив дії сексуального характеру пов'язані із вагінальним проникненням в тіло неповнолітньої потерпілої власним статевим органом, незважаючи на супротив останньої, яка відштовхувала обвинуваченого, прохала припинити такі дії та плакала.

Дії підсудного були кваліфіковані за ч. 3 ст. 152 КК України та ч. 4, 6 ст. 152 КК України (малолітня особа – до 14 р.).

Так, наприклад, вироком від 26 січня 2026 р. колегією Іваничівського районного суду Волинської області було засуджено особу за таких обставин: обвинувачений у період часу з 07.05.2021 по 20.07.2021 (більш точна дата та час не встановлені), перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, у спальній кімнаті будинку за місцем проживання власної родини з мотивів порушення принципів моральності, духовного і культурного життя суспільства та статевої моралі в суспільстві, скориставшись відсутністю

дружини яка тимчасово перебувала на заробітках в Естонській Республіці, діючи умисно, усвідомлюючи значення та суспільно небезпечний характер своїх дій, керуючись метою задоволення власної статевої пристрасті, вступив у гетеросексуальний статевий акт з власною донькою, котра на той час не досягла чотирнадцятирічного віку і через свій малолітній вік не могла чинити кривднику активного психічного та фізичного опору, правильно аналізувати ситуацію. Обвинувачений, використовуючи фізичну перевагу над потерпілою, всупереч її волі, вчинив дії сексуального характеру, пов'язані із вагінальним проникненням у тіло потерпілої (піхву) власних геніталій (статевого члена), тобто згвалтування.

Крім того, в один із днів у червні 2024 року (більш точна дата та час не встановлені) обвинувачений, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, на вкритій рослинністю ділянці місцевості поблизу місцевої водойми (ставка у с. Хренів Володимирського району Волинської області), з мотивів порушення принципів моральності, духовного і культурного життя суспільства та статевої моралі в суспільстві, діючи умисно, усвідомлюючи значення та суспільно небезпечний характер своїх дій, керуючись метою задоволення власної статевої пристрасті, повторно вступив у гетеросексуальний статевий акт із власною донькою, яка на той час не досягла чотирнадцятирічного віку і внаслідок малолітства не могла чинити кривднику активного психічного та фізичного опору, правильно аналізувати ситуацію. Таким чином, обвинувачений, використовуючи фізичну перевагу над потерпілою, всупереч волі потерпілої, повторно вчинив дії сексуального характеру, пов'язані з вагінальним проникненням у тіло потерпілої (піхву) власних геніталій (статевого члена), тобто згвалтування, внаслідок цих дій на дівочій пліві потерпілої виявлені ознаки, що свідчать про систематичні статеві акти без ушкодження дівочої плівки.

Дії винного були кваліфіковані за ч. 4 ст. 152 КК України (дії сексуального характеру, пов'язані із вагінальним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій (згвалтування), скоєні щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її добровільної згоди) та ч. 6 ст. 152 КК України (дії сексуального характеру, пов'язані з вагінальним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій (згвалтування), вчинені щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її добровільної згоди, повторно).

При цьому слід звернути увагу, що кримінальна відповідальність за зґвалтування малолітньої особи настає незалежно від її добровільної згоди. Слід також враховувати, що кримінальна відповідальність настає якщо особа усвідомлювала (достовірно знала чи повинна була припускати), що вчиняє такі дії щодо малолітньої особи, як і тоді, коли вона повинна була і могла це усвідомлювати.

Так, наприклад, згідно з вироким суду засудженого визнано винуватим і засуджено за те, що він у період з грудня 2020 року до 2021 року, у вечірню пору доби, точного часу та дати досудовим розслідуванням не встановлено, перебуваючи в будинку, діючи умисно, з метою задоволення своєї статевої пристрасті за добровільною згодою потерпілої особи, яка не досягла 14 років, вчинив стосовно неї дії сексуального характеру, пов'язані з оральним проникненням у тіло потерпілої з використанням власних геніталій (ч. 4 ст. 152 КК України).

На переконання захисника, суд неправильно кваліфікував дії засудженого за ч. 4 ст. 152 КК, оскільки засуджений вважав, що потерпілій на день вчинення злочинів виповнилося 14 років, а тому дії засудженого необхідно кваліфікувати за ч. 2 ст. 155 КК.

Верховний Суд не погодився із цими доводами захисту з огляду на таке.

Версію про необізнаність засудженого стосовно малолітнього віку потерпілої захист висловлював у судах попередніх інстанцій, які з наведенням відповідних мотивів відхилили її.

Верховний Суд зауважує, що кримінальна відповідальність за вчинення зґвалтування та розбещення малолітньої особи настає лише за умови, якщо особа усвідомлювала (достовірно знала чи повинна була припускати), що вчиняє такі дії щодо малолітньої особи, як і тоді, коли вона повинна була і могла це усвідомлювати.

Водночас суд повинен не тільки врахувати показання підсудного, а й ретельно перевірити всі конкретні обставини справи та надані стороною обвинувачення докази. Під час вирішення цього питання беруться до уваги, зокрема, зовнішні фізичні дані потерпілої особи, її поведінка, знайомство винної особи з нею, володіння винуватою особою відповідною інформацією. Малолітній вік потерпілої особи не може бути підставою для кваліфікації вказаних дій, якщо буде доведено, що винувата особа сумлінно помилялася щодо фактичного віку потерпілої особи.

У цій справі суди попередніх інстанцій, спростовуючи версію захисту, серед іншого врахували зовнішні дані потерпілої, такі як її зріст та тілобудова.

Колегія суддів звертає увагу на те, що на час вчинення інкримінованого підсудному діяння, потерпіла перебувала у віці 10

років, а тому Суд погоджується з наведеними вище висновками судів, адже 10-річна дівчинка зовнішньо відрізняється від дівчинки у віці 14 – 16 років, зокрема анатомією тіла.

Також суди взяли до уваги те, що і засуджений, і потерпіла є мешканцями одного села та проживають на сусідніх вулицях, добре знайомі. До того ж, злочини сексуального характеру не були поодинокими і випадковими, а тривали протягом 5 років.

Крім того, врахували показання самого засудженого, відповідно до яких він знав про малолітній вік потерпілої, а також висновок судово-психіатричного експерта від 10 лютого 2023 року № 21/23, згідно з яким підсудний усвідомлював, що потерпіла не досягла 14-річного віку.

З урахуванням вищенаведеного версію сторони захисту було відхилено.

Касаційну скаргу захисника залишили без задоволення, а вирок Здолбунівського районного суду Рівненської області від 30 травня 2023 року та ухвалу Волинського апеляційного суду від 05 вересня 2023 року щодо засудженого – без зміни.

Кримінальна відповідальність за ч. 5 ст. 152 КК України настає, зокрема, за зґвалтування неповнолітньої особи, що спричинило тяжкі наслідки.

Під тяжкими наслідками слід розуміти смерть або самогубство потерпілої особи, втрата нею будь-якого органу чи втрата органом його функцій, психічна хвороба або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менше ніж на одну третину, непоправне знівечення обличчя, переривання вагітності чи втрата репродуктивної функції, а так само зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини, які сталися внаслідок зґвалтування.

Відповідальність за спричинення тяжких наслідків настає як тоді, коли винна особа передбачала можливість їх настання, так і тоді, коли вона, хоча і не передбачала, але повинна була і могла передбачити настання таких наслідків.

У разі коли при зґвалтуванні чи замаху на цей злочин потерпіла особа загинула внаслідок власних дій, дії винного кваліфікуються за ч. 5 ст. 152 КК України і додаткової кваліфікації за ст. 119 КК України не потребують.

У випадку, коли під час зґвалтування завдаються тяжкі тілесні ушкодження, за ознакою небезпечні в момент заподіяння, дії винного кваліфікуються за відповідною частиною ст. 152 КК України та відповідною частиною ст. 121 КК України.

Якщо під час зґвалтування завдані тяжкі тілесні ушкодження,

внаслідок яких настала смерть потерпілої особи дії винного кваліфікують за ч. 5 ст. 152 КК України і додаткової кваліфікації за ч. 2 ст. 121 КК України не потребують.

Якщо під час зґвалтування або одразу після нього винний вбиває потерпілу особу дії винного кваліфікуються за сукупністю – ч. 5 ст. 152 КК України та п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України.

Не є тяжкими наслідками свідоме поставлення потерпілої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби якщо зараження не настало. В такому випадку дії винного кваліфікуються за сукупністю – ч. 1 ст. 130 КК України та відповідної частини ст. 152 КК України.

Також тяжкими наслідками зґвалтування не вважаються вагітність потерпілої, або дефлорація (втрата незайманості).

Кримінальна відповідальність за ч. 6 ст. 152 КК України настає за зґвалтування особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її добровільної згоди вчинене повторно або особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених частинами четвертою або п'ятою статті 153, статтею 155 або частиною другою статті 156 КК України.

Стаття 153 КК України «Сексуальне насильство»

Кримінальну відповідальність за сексуальне насильство передбачено ст. 153 КК України, що складається з шести частин.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 153 КК України кримінальна відповідальність настає за вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи.

Кількість облікованих кримінальних правопорушень

Категорії кримінального правопорушення	2021 рік Обліковано	2022 рік Обліковано/ Потерпілі – діти	2023 рік Обліковано/ Потерпілі – діти	2024 рік Обліковано/ Потерпілі – діти	2025 рік Обліковано/ Потерпілі – діти
Сексуальне насильство (ст. 153 КК України)	85	94/92	119/107	159/115	224/193

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 153 КК України, є статева свобода та статева недоторканість особи. *Безпосереднім додатковим об'єктом* виступає честь і гідність, психічна та тілесна недоторканість, нормальний розвиток неповнолітніх.

Потерпілим у кримінальному правопорушенні, передбаченому ст. 153 КК України, є особа чоловічої або жіночої статі. За ч. 3, 5 ст. 152 КК України потерпілим може бути неповнолітня особа (від 14 до 18 років), ч. 4, 5, 6 ст. 153 КК України – малолітня особа (до 14 років). Обов'язковою вимогою до потерпілих є відсутність з їх боку добровільної згоди на насильницькі дії сексуального характеру, не пов'язані із проникненням в їх тіло (за винятком, коли потерпілою є малолітня особа).

Відповідно до примітки ст. 152 КК України згода вважається добровільною, якщо вона є результатом вільного волевиявлення особи, з урахуванням супутніх обставин.

З об'єктивної сторони це кримінальне правопорушення вчиняється шляхом вчинення насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи.

Слід звернути увагу, що на відміну від згвалтування при вчиненні сексуального насильства не відбувається проникнення в тіло потерпілої особи.

Кримінальне правопорушення вважається закінченим з моменту вчинення насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи.

Суб'єктом кримінального правопорушення є фізична, осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 153 КК України, характеризується умисною формою вини у вигляді прямого умислу.

Кримінальну відповідальність, за сексуальне насильство вчинене стосовно дітей, передбачено ч. 3, 5 ст. 153 КК України (неповнолітня особа віком до 14-18 років).

Так наприклад вироком від 26 січня 2026 року Жовківського районного суду Львівської області було засуджено особу за таких обставин: підсудний 26 липня 2025 року приблизно о 01 годині 30 хвилин, перебуваючи на території домогосподарства, за місцем проживання неповнолітньої потерпілої, зайшов у приміщення кімнати, де в той час спала остання разом із своєю молодшою сестрою, підійшов до неї, користуючись безпорадним станом потерпілої, який виражався в тому, що вона спала, тим самим не могла чинити опір та вимагати припинення протиправних дій, нехтуючи її правом на статеву недоторканість, з метою

задоволення своєї статевої пристрасті, нахилився до потерпілої та почав цілувати її в губи, гладити по грудях та сідницях, тим самим вчинив насильницькі дії сексуального характеру стосовно до неповнолітньої потерпілої.

Дії підсудного були кваліфіковані за ч. 3 ст. 153 КК України та ч. 4, 5, 6 ст. 153 КК України (малолітня особа – до 14 р.).

Так, наприклад, вироком від 24 грудня 2025 року Черкаським районним судом Черкаської області було засуджено особу за таких обставин: 17.07.2021 у період з 20-30 год. до 20-40 год. підсудний, маючи умисел, спрямований на задоволення статевої пристрасті шляхом насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи відносно малолітньої потерпілої, усвідомлюючи суспільно-небезпечний характер своїх дій, передбачаючи їх суспільно-небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, застосовуючи фізичне та психологічне насильство, користуючись своєю фізичною перевагою, всупереч волі малолітньої потерпілої, яка не досягла чотирнадцяти років, вчинив відносно неї насильницькі дії сексуального характеру, не пов'язані із проникненням в її тіло, а саме: застосовуючи силу посадив її на коліна, після чого поставив її колінами на підлогу та надавив їй на спину, нахиливши при цьому її голову обличчям на рівні своїх передніх частин стегон, а потім поклав її на ліжко животом донизу та ліг на неї зверху, але потерпіла змогла вирватися з-під нього та втекла.

Дії підсудного були кваліфіковані за ч. 4 ст. 153 КК України.

Кримінальна відповідальність за ч. 5 ст. 153 КК України настає, зокрема, за сексуальне насильство щодо неповнолітньої або малолітньої особи, що спричинило тяжкі наслідки.

Під тяжкими наслідками слід розуміти смерть або самогубство потерпілої особи, втрата нею будь-якого органу чи втрата органом його функцій, психічна хвороба або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менше ніж на одну третину, непоправне знівечення обличчя, переривання вагітності чи втрата репродуктивної функції, а так само зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини, які сталися внаслідок сексуального насильства.

Відповідальність за спричинення тяжких наслідків настає як тоді, коли винна особа передбачала можливість їх настання, так і тоді, коли вона хоча і не передбачала, але повинна була і могла передбачити настання таких наслідків.

У разі, коли при сексуальному насильстві чи замаху на цей злочин потерпіла особа загинула внаслідок власних дій, дії винного

кваліфікуються за ч. 5 ст. 153 КК України і додаткової кваліфікації за ст. 119 КК України не потребують.

У випадку коли під час сексуального насильства завдаються тяжкі тілесні ушкодження, небезпечні в момент їх заподіяння, дії винного кваліфікуються за відповідною частиною ст. 153 КК України та відповідною частиною ст. 121 КК України.

Якщо під час сексуального насильства нанесли тяжкі тілесні ушкодження внаслідок яких настала смерть потерпілої особи дії винного кваліфікують за ч. 5 ст. 153 КК України і додаткової кваліфікації за ч. 2 ст. 121 КК України не потребують.

Якщо під час сексуального насильства або одразу після нього винний вбиває потерпілу особу дії винного кваліфікуються за сукупністю – ч. 5 ст. 153 КК України та п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України.

Не є тяжкими наслідками свідоме поставлення потерпілої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби якщо зараження не настало. В такому випадку дії винного кваліфікують за сукупністю – ч. 1 ст. 130 КК України та відповідної частини ст. 153 КК України.

Кримінальна відповідальність за ч. 6 ст. 153 КК України настає за сексуальне насильство щодо малолітньої особи, вчинене повторно або особою, яка раніше вчинила будь-який із кримінальних правопорушень, передбачених частиною четвертою статті 152, статтею 155 або частиною другою статті 156 КК України.

Стаття 155 КК України «Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку»

Кримінальна відповідальність за вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку передбачена ст. 155 КК України, що складається з двох частин.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 155 КК України кримінальна відповідальність настає за вчинення повнолітньою особою дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням у тіло особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, з використанням геніталій, іншого органу чи частини тіла або будь-якого предмета.

Кількість облікованих кримінальних правопорушень

Вид кримінального правопорушення	2021 рік Обліковано	2022 рік Обліковано/ потерпілі – діти	2023 рік Обліковано/ потерпілі – діти	2024 рік Обліковано/ потерпілі – діти	2025 рік Обліковано/ потерпілі – діти
Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла 16-річного віку (ст. 155 КК України)	164	83/79	102/102	126/109	178/158

Безпосередній об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 155 КК України, статева недоторканість особи. *Безпосереднім додатковим об'єктом* є нормальний розвиток неповнолітніх.

Потерпілим у кримінальному правопорушенні передбаченому ст.155 КК України є особа чоловічої або жіночої статі віком від 14 до 16 років. Обов'язковою вимогою до потерпілих є наявність з їхнього боку добровільної згоди на вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в їх тіло.

Відповідно до примітки ст.152 КК України згода вважається добровільною, якщо вона є результатом вільного волевиявлення особи, з урахуванням супутніх обставин.

З *об'єктивної сторони* це кримінальне правопорушення вчиняється шляхом вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням у тіло потерпілої особи, з використанням геніталій, іншого органу чи частини тіла або будь-якого предмета.

Слід звернути увагу, що на відміну від зґвалтування проникнення в тіло потерпілої особи у кримінальному правопорушенні, передбаченому ст.155 КК України, вчиняється за добровільною згодою потерпілої особи. При цьому, якщо потерпіла особа на моменту вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням, не досягла 14-річного віку, дії винного кваліфікуються за ч. 4 ст.152 КК України, навіть за наявності добровільної згоди на такі дії з боку малолітньої потерпілої.

Кримінальне правопорушення вважається закінченим з моменту вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням у тіло потерпілої особи.

Суб'єктом кримінального правопорушення є фізична, осудна особа, яка досягла 18-річного віку.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 155 КК України, характеризується умисною формою вини у вигляді прямого умислу.

Так, наприклад, вироком від 02.02.2026 р. Кілійським районним судом Одеської області було засуджено особу за таких обставин: приблизно наприкінці червня 2024 року, підсудний, будучи повнолітнім, перебуваючи з неповнолітньою потерпілою в будинку за місцем мешкання останньої, маючи прямий умисел, спрямований на статеві зносини з потерпілою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, достовірно знаючи про її вік та незважаючи на це, за взаємною згодою останньої, без застосування фізичного та психічного насильства, а також погроз застосування такого насильства, з метою задоволення статевої пристрасті, усвідомлюючи суспільно-небезпечний характер своїх дій, передбачаючи та свідомо допускаючи настання суспільно-небезпечних наслідків у вигляді порушення статевої недоторканості, нормального фізичного, психічного і соціального розвитку неповнолітньої потерпілої, вступав із нею у статеві зносини, а саме, вчиняв дії сексуального характеру, пов'язані з вагінальним проникненням статевим членом в тіло потерпілої, в результаті чого остання завагітніла та на 40-41 тижні вагітності народила дитину – дівчину, біологічним батьком якої з вірогідністю у 99,9999% може бути підсудний.

Дії підсудного були кваліфіковані за ч.1 ст.155 КК України.

Кримінальна відповідальність за ч. 2 ст. 155 КК України настає за вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням у тіло потерпілої особи, вчинені близькими родичами або членами сім'ї, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілої особи або піклування про неї, або якщо вони поєднані з наданням грошової чи іншої винагороди потерпілій особі чи третій особі або з обіцянкою такої винагороди, або якщо вони спричинили безплідність чи інші тяжкі наслідки.

Відповідно до примітки ст. 155 КК України у статтях 155, 156 КК України під близькими родичами або членами сім'ї слід розуміти осіб, визначених пунктом 1 частини першої статті 3 Кримінального процесуального кодексу України, а саме: чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра,

дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі.

Так, наприклад, *вироком від 23.01.2026 Немирівським районним судом Вінницької області було засуджено особу за таких обставин: підсудний обвинувачується у тому, що він у березні 2023 року, перебував у власному будинку разом із неповнолітньою потерпілою, якій він доводився вітчимом.*

У подальшому того ж дня підсудний, перебуваючи в одній із житлових кімнат вищевказаного будинку, будучи повнолітньою особою, усвідомлюючи суспільно-небезпечний характер своїх дій, передбачаючи та свідомо допускаючи настання суспільно-небезпечних наслідків, достовірно знаючи, що потерпіла не досягла шістнадцятирічного віку та будучи їй близьким родичем (вітчимом), без застосування фізичного чи морального примусу, а також погрози, застосування насилля до неї, з метою досягнення статевого задоволення умисно, за взаємною згодою вчинив відносно неї дії сексуального характеру, пов'язані з вагінальним проникненням в тіло неповнолітньої потерпілої із використанням геніталій.

Дії підсудного були кваліфіковані за ч. 2 ст. 155 КК України.

Стаття 156 КК України «Розбещення неповнолітніх»

Кримінальну відповідальність за розбещення неповнолітніх передбачено ст. 156 КК України, що складається з двох частин.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 156 КК України кримінальна відповідальність настає за вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку.

Кількість облікованих кримінальних правопорушень

Вид кримінального правопорушення	2021 рік Облікова но	2022 рік Обліковано/ потерпілі – діти	2023 рік Обліковано/ потерпілі – діти	2024 рік Обліковано/ потерпілі – діти	2025 рік Обліковано/ потерпілі – діти
Розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України)	260	182/189	260/316	155/167	186/173

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 156 КК України, є статева недоторканість особи. *Безпосереднім додатковим об'єктом* нормальний розвиток неповнолітніх.

Потерпілим у кримінальному правопорушенні передбаченому ст. 156 КК України, є особа чоловічої або жіночої статі, яка не досягла 16-и років.

З *об'єктивної сторони* це кримінальне правопорушення, вчиняється шляхом – розпусних дій.

Розпусні дії, кримінальна відповідальність за які встановлена статтею 156 Кримінального кодексу України, характеризуються обов'язковою наявністю сексуального змісту та можуть проявлятися як у формі фізичного впливу, так і у вигляді інтелектуального (психічного) розбещення. Зазначені діяння спрямовуються на задоволення статевої пристрасті винної особи або на штучне збудження статевого інстинкту у неповнолітнього.

Під *фізичними розпусними діями* слід розуміти оголення статевих органів винної чи потерпілої особи, непристойні доторкання до статевих органів, що викликають статеві збудження, навчання статевим збоченням, імітація статевого акту, схиляння або примушування потерпілих до вчинення певних сексуальних дій між собою, вчинення статевих зносин, акту онанізму у присутності потерпілої особи тощо.

Так, наприклад, *вироком від 25.11.2024 р. Одеським апеляційним судом було засуджено особу за таких обставин: підсудний, усвідомлюючи, що потерпіла особа за своїм фізичним розвитком є малолітньою особою, приступивши до реалізації свого злочинного умислу, спрямованого на задоволення власної статевої пристрасті, а також збудження у малолітньої потерпілої статевого інстинкту, здатного викликати фізичне та моральне розбещення малолітньої, шляхом розбещення останньої, переконавшись у відсутності будь-яких дорослих осіб, проте у присутності малолітньої потерпілої, діючи всупереч «Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства», ратифікованої 20.06.2012, та Закону України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001, із сексуальних мотивів, передбачаючи та свідомо бажаючи настання суспільно-небезпечних наслідків у вигляді впливу на нормальний моральний та фізичний розвиток дитини, а також формування у неї аморальних поглядів, користуючись своїми віковими та фізичними перевагами, а також тим, що малолітня потерпіла в силу свого малолітнього віку, не могла чинити опір вчиненням щодо неї сексуальним діям, 15.08.2023 приблизно об 11 год., перебуваючи у своїй кімнаті, що розташована в буд. 46, наблизився до малолітньої потерпілої та*

здійснив фізичне розбещення останньої, яке виразилось у тому, що підсудний почав торкатись до ніг, сідниць, грудей та статевих органів малолітньої потерпілої, стягнув з останньої штани, а потім спідню білизну, у якій була одягнена остання, а топ та бюстгальтер підняв до шиї, одразу після чого роздягнувся, знявши з себе футболку, шорти та труси, діючи з метою задоволення своєї статевої пристрасті почав мастурбувати, після чого здійснив еякуляцію на груди малолітньої потерпілої.

Дії підсудного були кваліфіковані за ч. 2 ст. 156 КК України.

Інтелектуальними розпусними діями є, зокрема, ознайомлення потерпілої особи із порнографічними зображеннями, відеофільмами, цинічні розмови з нею на сексуальні теми тощо.

Так, наприклад, вироком від 23 грудня 2025 р. Рівненським міським судом Рівненської області було засуджено особу за таких обставин: підсудний у період з червня 2023 року по 26 вересня 2023 року, перебуваючи на території Черкаської області (точного часу та місця досудовим розслідуванням не встановлено), за допомогою належного йому мобільного телефону марки «Vivo Y31», використовуючи свій обліковий запис у мобільному застосунку «Телеграм», з метою задоволення своєї статевої пристрасті, усвідомлюючи, що здійснює розпусні дії щодо малолітньої особи, які зашкоджують її моральному становленню, порушують нормальний фізичний, психічний і соціальний розвиток, формують аморальні погляди у дитини, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачаючи його суспільно небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, вчинив інтелектуальне розбещення малолітньої потерпілої, яка мешкає в с. Бабин Рівненського району Рівненської області, шляхом демонстрації останній своїх статевих органів, під час здійснення відеозв'язків, та надсилання текстових повідомлень з висловлюваннями, які спрямованими на спонукування до дій сексуального характеру та на задоволення своїх статевих потреб.

Дії підсудного були кваліфіковані за ч. 2 ст. 156 КК України.

Використання під час вчинення розпусних дій творів, зображень чи інших матеріальних об'єктів порнографічного змісту підлягає кримінально-правовій оцінці за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених відповідними частинами статті 156 та статті 301 КК України.

Розпусні дії стосовно особи, яка не досягла 16-річного віку, можуть вчинятися як за наявності її згоди, так і шляхом застосування фізичного насильства. У випадках, коли таким діянням передували або вони

супроводжувалися побоями, мордуванням, заподіянням тілесних ушкоджень чи погрозою вбивством, скоєне підлягає кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених статтею 156, а такими ст. ст. 125, 126, 121, 122 або 129 КК України.

Розпусні дії можуть вчинятися як особою чоловічої статі стосовно особи жіночої статі, так і навпаки, а також між особами однієї статі; при цьому в усіх випадках потерпілим визнається неповнолітній, який не досяг шістнадцятирічного віку. Поведінка потерпілої особи до вчинення кримінального правопорушення, у тому числі обставини її попереднього статевого життя, не має кримінально-правового значення для кваліфікації діяння за статтею 156 КК України.

Розпусні дії з потерпілою особою, яка не досягла 16-річного віку, вчинені безпосередньо перед її зґвалтуванням, сексуальним насильством або вчиненням дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, з урахуванням спрямованості умислу винної особи повністю охоплюються диспозиціями відповідних частин статей 152, 153, 155 КК України і додаткової кваліфікації за статтею 156 КК України не потребують.

Кримінальне правопорушення вважається закінченим з моменту вчинення розпусних дій.

Суб'єктом кримінального правопорушення є фізична, осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 156 КК України, характеризується умисною формою вини у вигляді прямого умислу.

Кримінальна відповідальність за ч.2 ст.156 КК України настає за вчинення розпусних дій, вчинених щодо малолітньої особи або вчинених членами сім'ї чи близькими родичами, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього.

Розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК), на відміну від зґвалтування (ст. 152 КК) або сексуального насильства (ст. 153 КК), має місце тоді, коли обвинувачений не намагається вступити у статевий акт з потерпілою особою будь-яким способом. Якщо особа, маючи намір зґвалтувати неповнолітню особу або вчинити щодо неї сексуальне насильство, здійснила щодо неї розпусні дії, а закінчене зґвалтування або сексуальне насильство не довела до кінця з причин, що не залежали від її волі, то скоєні необхідні діяння потрібно кваліфікувати за відповідними частинами ст. 15, ст. 152 (ст. 153) КК.

Так наприклад засудженого за ч. 2 ст. 15, ч. 3 ст. 153 КК України (в редакції закону №2295-VI від 01 червня 2010 року) визнано винуватим у тому, що він 25 червня 2018 року приблизно о 13:30 год.

у кімнаті № 2 квартири зняв з себе спідню білизну, оголивши свій статевий орган перед малолітньою потерпілою. Реагуючи на дії засудженого, потерпіла, злякавшись, забігла за крісло, після чого намагалася вибігти з кімнати, щоб покликати на допомогу. У цей час підсудний схопив малолітню за праву руку та силою повалив її на ліжко.

Надалі, тримаючи малолітню однією рукою за праву руку, а іншою тримаючи останню за рот, намагався задовольнити статеву пристрасть неприродним орогенітальним способом, тим самим вчинивши всі дії, які вважав необхідними для доведення злочину до кінця, але злочин не закінчив з причин, що не залежали від його волі, оскільки малолітній потерпілій вдалося вирватися та втекти з кімнати в коридор квартири та забігти до іншої кімнати.

На думку захисника, засудженим вчинено злочин, передбачений ч. 2 ст. 156 КК, тобто діям підсудного надано неправильну юридичну оцінку.

Колегія суддів не погоджується з думкою захисника, виходячи з такого. Частина 2 ст. 156 КК передбачено кримінальну відповідальність за вчинення розпусних дій щодо малолітньої особи або вчинення цих дій членами сім'ї чи близькими родичами, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього.

З об'єктивної сторони розбещення виражається у вчиненні різноманітних розпусних дій сексуального характеру, здатних викликати фізичне і моральне розбещення потерпілих. Розпусні дії можуть бути як фізичними, так і інтелектуальними.

У свою чергу фізичне розбещення може проявлятися, зокрема, в оголенні статевих органів винної особи або потерпілого, поцілунках, непристойних дотиках, які викликають статеve збудження тощо.

Судами нижчих інстанцій встановлено, що 25 червня 2018 року засуджений зняв з себе спідню білизну та оголив свій статевий орган перед малолітньою потерпілою та, застосовуючи насильство, намагався вчинити статевий акт орогенітальним способом.

У разі вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 156 КК, винний не намагається вступити у статевий акт з потерпілою особою будь-яким способом. У цьому кримінальному провадженні ОСОБА_8 вчиняв дії, спрямовані на вступ у статеві зносини орогенітальним способом.

На підставі зазначеного Суд доходить висновку про безпідставність тверджень захисника про вчинення засудженим розбещення малолітньої.

Стаття 156-1 КК України «Домагання дитини для сексуальних цілей»

Кримінальна відповідальність за домагання дитини для сексуальних цілей передбачена ст. 156-1 КК України, що складається з трьох частин.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 156-1 КК України кримінальна відповідальність настає за пропозицію зустрічі, зроблену повнолітньою особою, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, особі, яка не досягла шістнадцятирічного віку, з метою вчинення стосовно неї будь-яких дій сексуального характеру або розпусних дій, у разі якщо після такої пропозиції було вчинено хоча б одну дію, спрямовану на те, щоб така зустріч відбулася.

Кількість облікованих кримінальних правопорушень

Вид кримінального правопорушення	2022 рік Обліковано/ потерпілі – діти	2023 рік Обліковано/ потерпілі – діти	2024 рік Обліковано/ потерпілі – діти	2025 рік Обліковано/ потерпілі – діти
Домагання дитини для сексуальних цілей (ст. 156-1 КК України)	9/8	13/11	13/11	16/11

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 156-1 КК України, є статева недоторканість особи, *безпосереднім додатковим об'єктом* нормальний розвиток неповнолітніх.

Потерпілим у кримінальному правопорушенні, передбаченому ст. 156-1 КК України, є особа чоловічої або жіночої статі, яка не досягла 16 років.

З об'єктивної сторони це кримінальне правопорушення вчиняється шляхом пропозиції зустрічі, зробленої повнолітньою особою, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, особі, яка не досягла шістнадцятирічного віку, з метою вчинення стосовно неї будь-яких дій сексуального характеру або розпусних дій, у разі якщо після такої пропозиції було вчинено хоча б одну дію, спрямовану на те, щоб така зустріч відбулася.

Під пропозицією зустрічі слід розуміти будь-яке умисне волевиявлення повнолітньої особи, адресоване особі, яка не досягла шістнадцятирічного віку, спрямоване на організацію їх особистого контакту з метою подальшого вчинення щодо неї дій сексуального характеру або розпусних дій.

Під зустріччю в цій статті слід розуміти, серед інших зустріч, проведення якої передбачає використання інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій.

Так, наприклад, *вироком від 27 жовтня 2025 р. Шептицьким міським судом Львівської області було засуджено особу за таких обставин: підсудний у період з 17 квітня по 26 квітня 2025 року, перебуваючи на території міста Шептицький Львівської області, діючи умисно, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачаючи його суспільно небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, будучи повнолітньою особою, реалізуючи свій злочинний протиправний умисел на вчинення щодо потерпілої особи сексуальних та розпусних дій, використовуючи інформаційно-телекомунікаційні системи, за допомогою належного йому мобільного телефону марки «Motorola» у мобільному застосунку «Вайбер», неодноразово пропонував зустрічі малолітній потерпілій. Отримавши від останньої попередню згоду на зустріч, підсудний обумовив час та місце, а саме 15 година 38 хвилин 26 квітня 2025 року за адресою проживання малолітньої потерпілої, де, після прибуття, був затриманий працівниками поліції.*

Дії підсудного були кваліфіковані за ч. 3 ст. 156-1 КК України.

Кримінальне правопорушення вважається закінченим з моменту вчинення хоча б однієї дії, спрямованої на те, щоб зустріч відбулася.

Суб'єктом кримінального правопорушення є фізична, осудна особа, яка досягла 18-річного віку.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 156-1 КК України, характеризується умисною формою вини у вигляді прямого умислу.

Кримінальна відповідальність за ч. 2 ст. 156-1 КК України настає за пропозицію зустрічі, зроблену повнолітньою особою, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, неповнолітній особі з метою втягнення її у виготовлення дитячої порнографії, якщо після такої пропозиції було вчинено хоча б одну дію, спрямовану на те, щоб така зустріч відбулася.

Під дитячою порнографією в цій статті слід розуміти зображення у будь-який спосіб дитини чи особи, яка виглядає як дитина, у реальному чи змодельованому відверто сексуальному образі або задіяної у реальній чи змодельованій відверто сексуальній поведінці, або будь-яке зображення статевих органів дитини в сексуальних цілях.

Кримінальна відповідальність за ч. 3 ст. 156-1 КК України настає за дії, передбачені в ч. 1 та 2 цієї статті, вчиненні за попередньою змовою групою осіб або повторно або щодо малолітньої особи.

Розділ 2

ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У МЕТОДИЦІ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ СЕКСУАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ ВІДНОСНО ДІТЕЙ

2.1. Загальні положення використання спеціальних знань

У науковій літературі запропонували багато визначень поняття спеціальних знань, що використовується під час розслідування кримінальних правопорушень. Більшість висловлених думок науковців достатньою мірою розкривають мету, суть і напрямки використання спеціальних знань. Узагальнюючи думки науковців і практиків, можна зазначити, що основними критеріями, що характеризують означене поняття є такими:

1. Спеціальні знання не є юридичними, тобто професіональними, фаховими для працівників оперативних підрозділів, слідчого, прокурора, судді. Дискусійним є віднесення знань у галузі криміналістики, що належить до спеціальних юридичних наук до спеціальних. Правильним є твердження щодо правової природи криміналістики та її призначення сприяти своїми методами та засобами розслідуванню кримінальних правопорушень. Криміналістичні знання є системою взаємопов'язаних природньо-технічних і юридичних наукових знань. Саме частину природньо-технічних знань прийнято називати спеціальними техніко-криміналістичними знаннями у кримінальному процесуальному значенні. Неможливо вимагати від слідчого поглиблених знань у окремих галузях криміналістичної техніки і судової експертизи. До спеціальних належать криміналістичні знання, що використовуються під час виявлення, вилучення, фіксації та дослідження доказів, а також, ті що становлять предмета у відповідних галузях судової експертології, а саме проведення криміналістичних, інженерно-технічних, економічних, бухгалтерських та інших видів експертиз. Саме ці знання вважаються спеціальними та застосовуються спеціалістами, експертами та іншими обізнаними особами, які також беруть участь у розслідуванні кримінальних правопорушень.

2. Спеціальні знання не є загальновідомими, а повинні базуватись на досягненнях науки. Знання традиційно поділяються на буденні (загальнодоступні, життєві) та наукові. Буденні знання ґрунтуються на

здоровому глузді, життєвій практиці, індивідуальному досвіді людей. Наукові знання є системою пізнання явищ та процесів об'єктивної дійсності, на основі якої людина за допомогою суджень, понять, теорій пізнає закони розвитку природи та суспільства. Буденні знання встановлюють і описують факти, не розкриваючи їхньої сутності. Вони іноді бувають помилковими, не завжди відповідають науковим уявленням щодо тих чи інших процесів та явищ, що робить неможливим їх використання у процесі розслідування. Наукові знання спрявлені на виявлення закономірностей розвитку природи та суспільства встановлення об'єктивної істини, пояснення суті та процесу виникнення і функціонування такого соціального явища, як протиправна діяльність і повинні використовуватись під час розслідування кримінальних правопорушень.

3. Спеціальні знання набуваються або навчанням, тобто теоретичне засвоєння необхідної інформації, або через практику, тобто виконанням періодичних вправ за окремим видом діяльності. У процесі навчання людина набуває знань, у результаті чого отримує певний освітньо-кваліфікаційний рівень. Для ефективної професійної діяльності людині, окрім знань, необхідно володіти необхідними вміннями і навичками. Навички є діями, що характеризуються автоматизмом і досягаються неодноразовим виконанням певного роду роботи. Вони дозволяють швидко і точно виконувати операції в певних видах людської діяльності. Вмінням є елементарний рівень виконання вправ, під яким розуміють майстерність людини, можливість ефективно діяти відповідно до поставлених цілей у різних умовах. Вміння неможливе без використання знань і досвіду, і, навпаки, без знання немає вміння.

4. Метою використання спеціальних знань є сприяння вирішенню завдань кримінального провадження. Вони використовуються під час доказування, що проводиться в установленому законом порядку. Метою застосування спеціальних знань є сприяння збиранню орієнтовної і доказової інформації для розслідування, а також розробка тактичних прийомів, технічних засобів і методів її збирання. Використовувати спеціальні знання можуть не лише обізнані особи: (спеціалісти, експерти), але й особи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, хоча результати їх застосування матимуть різне процесуальне значення.

Значення використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень полягає в тому, що вони: а) забезпечують можливість отримання доказів; б) дозволяють встановлювати фактичні дані, що недоступні для органолептичного сприйняття; в) надають можливість перевіряти достовірність встановлених фактів; г) дозволяють за матеріальними відображеннями ідентифікувати матеріальні об'єкти та

отримати інформацію щодо особи.

Отже, *спеціальними знаннями у кримінальному процесі є сукупність теоретичних знань і практичних навичок та вмінь у галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесл, набутих у результаті фахової підготовки або професійного досвіду роботи, що використовуються з метою розслідування кримінальних правопорушень.*

Щодо форм використання спеціальних знань, то доцільно їх поділяти на процесуальні і непроцесуальні. *Процесуальними* слід вважати форми, що прямо передбачені кримінально-процесуальним законом, а саме: а) залучення спеціаліста для проведення слідчих (розшукових) дій; б) проведення судових експертиз. Нижче розглянемо більш детально їх використання під час розслідування кримінальних правопорушень сексуального характеру відносно дітей.

Непроцесуальними слід вважати такі спеціальні знання, що прямо не передбачені законом. Результати їх застосування не відображаються у процесуальних документах. Поширеною непроцесуальною формою використання спеціальних знань є ревізії та відомчі розслідування. Вони проводяться поза межами кримінального процесу за ініціативою органів державного управління чи іншої фізичної або юридичної особи для встановлення фактів, що мають певне юридичне значення. Наприклад, це можуть бути документальні ревізії, товарознавчі дослідження тощо, що проводяться спеціалістами окремої організації, підприємства, установи чи відомства. За результатами цих перевірок і розслідувань складаються документи, що використовуються, перш за все. Заінтересованими юридичними особами та установами. Результати таких відомчих розслідувань – «висновки», «акти» та інші документи можуть залучатися до матеріалів кримінальних проваджень як документи та розглядатися як процесуальні джерела доказів (ч. 2 ст. 84 КПК України).

Іншою непроцесуальною формою використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень є консультативна допомога спеціалістів, що може надаватися в усній або письмовій формі. Письмова консультація може надаватися як фізичними, так і юридичними особами (профільними науково-дослідними установами експертними інститутами, ЗВО та іншими установами) за письмовим зверненням слідчого. Консультація є думкою спеціаліста, що має лише орієнтуюче значення в кримінальному провадженні. Консультація може слугувати тільки підставою для прийняття тих чи інших процесуальних або тактичних рішень.

Законодавець передбачає можливість використання будь-яких видів спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва та ремесла, що є обґрунтованим, оскільки під час розслідування кримінальних

правопорушень виникає необхідність застосування різних за змістом спеціальних знань, умінь і навичок, що передбачено нормами кримінального процесуального законодавства.

Досудове розслідування здійснюється у межах і з чіткою регламентацією норм КПК України. Відповідно до чинного законодавства та форм використання спеціальних знань суб'єктами, які ними володіють, є *експерт* (ст. 69 КПК України) і *спеціаліст* (ст. 71 КПК України).

Відповідно до ст. 71 КПК України «спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки, висновки та інші документи під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок». «Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду, а також для надання довідок, висновків та інших документів». Цією ж статтею окреслено права спеціаліста та обов'язки, що на нього покладаються.

Спеціаліст має право:

1) ставити запитання учасникам процесуальної дії з дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду;

2) користуватися технічними засобами, приладами та спеціальним обладнанням;

3) звертати увагу сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду на характерні обставини чи особливості речей і документів;

3¹) викладати у висновку відомості, що мають значення для кримінального провадження і щодо яких йому не були поставлені запитання;

4) знайомитися з протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь, і подавати до них зауваження;

5) одержувати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до кримінального провадження;

6) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом;

7) надавати висновки з питань, що належать до сфери його знань, під час досудового розслідування кримінальних проступків;

9) надавати довідки, висновки з питань, що належать до сфери його знань, щодо ідентифікації особи, зброї, бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв, слідів вибуху або пострілу, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, сильнодіючих

лікарських засобів.

Спеціаліст зобов'язаний:

1) прибути за викликом до слідчого, дізнавача, прокурора, суду і мати при собі необхідні технічне обладнання, пристрої та прилади;

2) виконувати вказівки сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду та давати пояснення з поставлених запитань;

3) не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі спеціалісту у зв'язку з виконанням його обов'язків;

4) заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених Кодексом.

Виходячи із високого процесуального статусу слідчого як головної і незалежної процесуальної фігури на досудовому слідстві, спеціаліста потрібно розглядати з точки зору його допоміжного статусу у діяльності суб'єкта розслідування. Слідчий може залучити будь-якого спеціаліста залежно від виду спеціальних знань, що необхідні при проведенні тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії. Головним критерієм підбору спеціалістів для участі в слідчих (розшукових) діях є наявність у них відповідних спеціальних знань.

2.2. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень сексуального характеру відносно дітей

Криміналістична характеристика будь-якого кримінального правопорушення являє собою інформаційну модель, виступаючи в ролі якісно-кількісного опису конкретних типових ознак конкретного виду або групи кримінальних правопорушень.

Своєю чергою, криміналістична характеристика кримінальних правопорушень проти статевої недоторканості дітей є складною динамічною системою, де кожен елемент не просто описує подію, а виступає базою для використання спеціальних знань. Даний розділ є фундаментом, що дозволяє слідчому перейти від «поверхового» розслідування до глибокого аналізу механізму злочину.

Криміналістична характеристика досліджуваних злочинів, як правило, являє собою повноструктурну класичну модель, що включає такі елементи : спосіб учинення кримінального правопорушення (підготовка, безпосереднє вчинення та маскування); слідову картину, що виражається у залишенні матеріальних, ідеальних та комп'ютерних (інформаційних) слідів; обстановку вчинення кримінального

правопорушення; особу злочинця та потерпілого та предмет злочинного посягання.

У криміналістичному розумінні предмет кримінальних правопорушень сексуального характеру щодо дітей – це не лише об'єкт посягання у кримінально-правовому розумінні, а насамперед матеріальні та нематеріальні носії інформації, через які реалізується злочинна діяльність і які мають доказове значення.

Таким чином, предметом посягання у вказаній категорії кримінальних правопорушень виступають: тіло потерпілого; свідомість (психічне здоров'я); матеріальні об'єкти, які були використані злочинцем в процесі вчинення протиправного діяння; засоби встановлення та підтримання контактів із потерпілою дитиною.

У криміналістичній характеристиці сексуальних злочинів проти дітей спосіб учинення кримінального правопорушення слід розглядати не як окрему дію, а як детерміновану особистістю злочинця систему взаємопов'язаних прийомів підготовки, безпосереднього вчинення та подальшого приховування. За своєю структурою він є динамічним і нерідко трансформується залежно від реакції дитини на протиправну поведінку відносно неї та навколишньої обстановки.

Під способом учинення злочину розуміється система дій злочинця з підготовки до вчинення злочину, безпосереднього вчинення злочину та приховування злочину.

Спосіб учинення кримінальних правопорушень сексуального характеру, вчинених відносно дітей, є повноструктурним та включає у себе дії злочинця з їх підготовки, безпосереднього вчинення та приховування (маскування).

Підготовка до вчинення сексуальних злочинів проти дітей у контексті сучасної криміналістики розглядається як багатокомпонентна діяльність, спрямована на створення умов для безперешкодного вчинення злочину та забезпечення подальшого приховування результатів протиправної поведінки.

На відміну від загальнокримінальних злочинів, де підготовка часто обмежується вибором об'єкта кримінального правопорушення, підбором знаряддя тощо, у цій категорії справ підготовка поряд із наведеними діями, як правило, поєднує складні психотехніки та технологічні маніпуляції із застосуванням комп'ютерної техніки у кіберпросторі.

Наведемо найбільш типові підготовчі дії, притаманні вчиненню досліджуваної групи кримінальних правопорушень.

1. Вибір жертви. За результатами дослідження архівних кримінальних проваджень, розпочатих за фактами вчинення сексуальних дій відносно дітей, встановлено, що злочинець, як правило, рідко діє

імпульсивно; зазвичай підготовка розпочинається з ретельного вибору та вивчення об'єкта посягання.

Враховуючи умови сьогодення, зокрема поширення цифровізації усіх сфер життя, підготовчі дії правопорушника, спрямовані на вибір жертви, можуть складатися із таких етапів:

– *цифровий моніторинг поведінки потерпілого (Cyber-stalking)*. Встановлено, що у 70 % випадків вибір жертви протиправного посягання розпочинається в мережі Інтернет. Злочинець аналізує відкриті профілі дітей у низці соціальних мереж (Instagram, TikTok, Facebook та ін.) або знаходить відповідні профілі у різних тематичних групах (каналах) месенджерів, вивчаючи при цьому коло спілкування дитини, її інтереси, місця перебування та, що найважливіше, – рівень «емоційної самотності»;

– *встановлення «маркерів вразливості» потерпілого з метою подальшої маніпуляції*. Статистичні дані свідчать, що 65 % потерпілих від протиправних дій, викладали у мережі Інтернет публічні дописи про конфлікти у родині, низьку самооцінку, конфлікти із друзями, вчителями або пошук так званого «старшого друга»;

– *офлайн-спостереження (безпосереднє спостереження за потерпілим)*. На цьому етапі злочинець, як правило, вивчає маршрути пересування дитини («дім – школа – секція – місце проведення дозвілля» тощо).

Як правило, безпосередньому спостереженню передує попереднє спілкування в мережі Інтернет. При цьому злочинець може видавати себе за іншу особу, граючи роль однолітка тощо, з метою отримання від дитини відомостей про спосіб життя, місце проведення дозвілля, навчання та ін.

За результатами дослідження матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що у 17 % випадків під час спостереження злочинець здійснював таємне фотографування дитини в громадських (загальнодоступних) місцях для подальшого вивчення звичок дитини.

2. Встановлення довірливих стосунків (використання технології «Грумінгу»). Грумінг – процес встановлення довірливих стосунків із дитиною з метою її подальшої сексуальної експлуатації. На практиці це найбільш тривалий етап підготовки, який може тривати від 2-х тижнів до 8-и місяців.

Аналізуючи матеріали архівних кримінальних проваджень дозволяє виділити такі етапи і статистичні показники встановлення довірливих стосунків (грумінгу):

- *ініціювання злочинцем віртуального контакту (спілкування) з дитиною*. Реалізуючи підготовчі заходи, правопорушник, як правило,

вдається до використання фейкових акаунтів (часто видаючи себе за віртуального «однолітка» зі схожими інтересами). Приблизно у 45 % випадків перше знайомство та віртуальне спілкування відбувається в ігрових тематичних чатах (Roblox, Minecraft та ін.);

- *етап активного спілкування.* На цій стадії злочинець стає для дитини «значущим дорослим» та авторитетом. Нерідко спілкування на цій стадії супроводжується матеріальним підкупом дитини у вигляді незначних подарунків, зокрема: поповнення ігрового балансу, купівлю «скінів», поповнення мобільного рахунку та інших маловартісних подарунків. Наведена поведінка прослідковується у 30 % кримінальних правопорушень, зокрема зафіксовано факти регулярних переказів незначних коштів дитині на банківські картки;

- *поступовий перехід до інтимного спілкування.* На цій стадії дії злочинця, як правило, спрямованими на перевірку реакції дитини на сексуалізовані «жарти», схильність підтримування сексуальної тематики в процесі спілкування або обговорення порнографічного контенту, у тому числі за участю дітей. Нерідко така діяльність знаходить відображення через обмін фото інтимного характеру.

Наведені вище підготовчі заходи притаманні для процесу вчинення кримінальних правопорушень із використанням кіберпростору.

Типовими способами підготовки, які використовують злочинці поза межами віртуального простору, виступають:

- *створення злочинцем ілюзії виключної довіри.* Правопорушник (родич, сусід, тренер чи інша особа, яка систематично контактує з дитиною) створює сприятливі умови протиправної поведінки шляхом надання дитині дрібних привілеїв, які вона змушена приховувати від батьків. У 55 % випадків підготовка включає купівлю солодощів, іграшок, надання доступу до розваг, які заборонені вдома, надання невеликих сум грошових коштів;

- *поступове порушення особистого простору потерпілого.* Під час підготовки до вчинюваного кримінального правопорушення з боку злочинця відносно потерпілого можуть застосовуватись «випадкові» дотики, тривалі обійми або ігри з елементами фізичного контакту (боротьба, лоскотання). Це робиться для того, щоб дитина звикла до порушення її особистого простору, розмиваючи при цьому межі тактильного контакту. Зазначений етап триває зазвичай від 1 до 3 місяців до моменту вчинення безпосередньо сексуальних дій.

3. Підготовка технічних засобів та створення сприятливої обстановки вчинення кримінального правопорушення. Наступними, способами, поряд із впливом на психіку дитини, є використання правопорушником для реалізації злочинного наміру комплексу заходів

матеріально-технічного характеру. Узагальнюючи результати судово-слідчої практики, можна виділити такі підготовчі заходи цієї групи:

- *підбір та облаштування місця безпосереднього вчинення злочину.* У 50 % випадків підготовка включає вибір або облаштованим закритого приміщення (оренда тимчасового житла, підготовка гаража, дачі або іншого відносно ізольованого приміщення). Злочинець заздалегідь перевіряє відсутність камер відеоспостереження в радіусі місця вчинення правопорушення або обирає так звані «сліпі зони». У випадках вчинення кримінального правопорушення поза межами закритого приміщення, зокрема у малолюдних ділянках парків, скверів та інших місць загального користування, такі місця також обираються попередньо, з урахуванням забезпечення максимальної таємності вчинюваних протиправних дій;

- *підготовка засобів забезпечення таємності (приватності) вчинюваних діянь у мережі Інтернет.* Як правило, злочинці вдаються до використання VPN, проксі-серверів та браузера Tor. Статистичні дані за 2024–2025 рр. свідчать, що у 40 % проваджень злочинці використовували зашифровані чати месенджерів із встановленою функцією автоматичного видалення повідомлень;

- *підготовка засобів подолання можливого опору з боку потерпілого або інших осіб.* До наведених засобів можуть бути віднесені матеріальні предмети, що можуть бути використані злочинцем для залякування потерпілого (холодна та вогнепальна зброя тощо) або обмеження його рухливості (кайданки, мотузки тощо) чи спричинення тілесних ушкоджень для подолання супротиву діям злочинця, поєднаного із залякуванням для пригнічення волі (кййки, перцеві аерозолі, електрошокери тощо). Окрім наведених засобів, можна віднести історію переписки у месенджерах, інтимні фото потерпілої особи та інші компрометуючі матеріали, за допомогою яких злочинець може шантажувати потерпілого, погрожуючи розповсюдити зазначені матеріали серед друзів або викласти у вільний доступ у мережі Інтернет;

- *підготовка засобів фіксації процесу кримінального правопорушення.* У разі вчинення кримінальних правопорушень сексуального характеру з метою виготовлення порнографічної продукції або для використання події з метою подальшої маніпуляції та шантажу потерпілого, злочинцем заздалегідь готуються смартфони, приховані камери, звукозаписувальна апаратура та інше обладнання. У 35 % випадків встановлено, що злочинець попередньо вивчає технічні аспекти «стрімінгу» (прямих ефірів) сексуального насильства в закритих даркнет-спільнотах або записує на носії цифрової інформації сексуалізовані дії відносно потерпілого для подальшого оприлюднення матеріалів;

- *підготовка засобів знищення біологічних слідів сексуального*

контакту. У разі вчинення статевого акту відносно малолітнього потерпілого злочинцем вживаються заходи оперативного знищення слідів біологічного походження, які можуть вказати на особу правопорушника. Такі дії, як правило, знаходять вираження у підготовці місць, де потерпілого змушують прийняти ванну, з метою змиття слідів біологічного походження на тілі. У разі вчинення злочину, де така можливість відсутня (автомобіль, будівельні майданчики, парки, лісосмуги тощо), злочинцем готуються різного роду хімічні розчини, антисептики на основі спирту, проспиртовані серветки тощо з метою змиву слідів біологічного походження.

4. Підготовка алібі та соціальне маскування. Криміналістично значущим аспектом у процесі розслідування є встановлення, як злочинець інтегрує підготовку у своє повсякденне життя. У процесі реалізації протиправних намірів злочинець може спеціально влаштовуватися на роботу в заклади позашкільної освіти, волонтерські організації, школи-інтернати закритого типу тощо.

Для підготовки алібі злочинці вдаються до вивчення наукових методик розслідування кримінальних правопорушень даної категорії або методів роботи правоохоронних органів. Такі дії можуть проявлятися у аналізі форумів, вивчення юридичної літератури чи аналізі результатів діяльності вітчизняного судочинства. У 12 % вилучених комп'ютерів підозрюваних слідчими було виявлено історію пошукових запитів щодо термінів давності притягнення до відповідальності за статтями КК України або «як видалити сліди в Telegram чи історію пошукових запитів».

Одже підготовка до вчинення кримінальних правопорушень сексуального характеру відносно дітей являє собою багатогранну та водночас тривалу діяльність, що триває в середньому упродовж 3-4 місяців.

Способи безпосереднього вчинення кримінальних правопорушень сексуального характеру щодо дітей, як правило, характеризуються комплексним використанням фізичного, психологічного та соціального впливу (іноді насильства), зловживанням довірою та вразливим станом потерпілих, а також активним застосуванням сучасних комунікаційних засобів, що суттєво ускладнює їх своєчасне виявлення та розслідування.

У процесі розслідування кримінальних правопорушень сексуального характеру щодо дітей важливе значення має встановлення способу їх безпосереднього вчинення, оскільки він відображає механізм злочинної діяльності, особливості поведінки правопорушника та характер взаємодії з потерпілою особою. Саме спосіб безпосереднього вчинення кримінальних правопорушень даної групи значною мірою

формує слідову картину.

Аналіз слідчої та судової практики свідчить, що зазначені правопорушення вчиняються з використанням комплексу фізичних, психологічних, соціальних та інформаційних засобів впливу, спрямованих на формування залежності дитини, придушення її волі та унеможливлення звернення по допомогу.

З урахуванням криміналістичних підходів доцільно виділити такі основні способи безпосереднього вчинення кримінальних правопорушень сексуального характеру щодо дітей.

1. Використання фізичного примусу вступу у статевий зв'язок

Наведений спосіб характеризується застосуванням фізичної сили, утриманням потерпілої особи проти її волі, обмеженням свободи пересування, створенням умов, що унеможливають опір.

Як правило, такий спосіб поєднується з ізоляцією дитини від сторонніх осіб, з метою недопущення повідомлень стороннім про вчинення відносно неї протиправних дій. Під час учинення кримінального правопорушення в наведений спосіб злочинець використовує автомобільний транспорт. Також автотранспорт може виступати і місцем безпосереднього вчинення кримінального правопорушення. У цей спосіб здебільшого вчиняють правопорушення з кримінально правовою кваліфікацією ст. ст. 152 (згвалтування), 153 (сексуальне насильство), 154 (примушування до вступу в статевий зв'язок) КК України.

Протиправна поведінка злочинця проявляється у переміщенні дитини до заздалегідь підготовленого місця та вчинення сексуальних дій проти її волі.

2. Застосування психологічного насильства та залякування

Такий спосіб проявляється у використанні погроз, шантажу, навіювання страху, формуванні почуття безпорадності, навіюванні думки про те, що допомоги від сторонніх осіб потерпілий не отримає, залежності та провини. Метою є придушення волі потерпілої особи до протидії та повідомлення про вчинюване відносно неї кримінального правопорушення.

Застосування психологічного насильства та залякування полягає у цілеспрямованому психоемоційному впливі на потерпілу особу з метою викликати страх, пригнічення волі та підпорядкування злочинцю.

Такий спосіб проявляється у: висловленні погроз завдання шкоди потерпілій особі або її близьким; залякуванні негативними наслідками у разі відмови задоволення бажань злочинця або розголошення події; маніпулюванні почуттями провини, сорому або страху; систематичному емоційному тиску, приниженні, знеціненні; ізоляції від соціального

оточення та обмеженні контактів; контролі поведінки та формуванні психологічної залежності; погрозах розголошення конфіденційної інформації.

Зазначені дії спрямовані на позбавлення потерпілої особи здатності чинити опір та звертатися по допомогу.

При вчиненні кримінальних правопорушень за допомогою наведеного способу на тілі потерпілого як правило не залишається тілесних ушкоджень, що може надати протиправним діям риси «добровільності».

3. Зловживання службовим, сімейним або соціальним становищем

Зловживання службовим, сімейним або соціальним становищем полягає у використанні наданих повноважень, авторитету, довіри або залежного становища потерпілої особи з метою здійснення протиправних дій відносно неї.

Зовнішніми проявами наведеного способу виступають: використання статусу батька, опікуна, родича, педагога, тренера, вихователя, наставника чи іншої авторитетної особи; нав'язуванні «обов'язковості» підпорядкування під виглядом виховання, навчання або турботи; використанні службових або побутових повноважень для створення умов ізоляції потерпілої особи; залученні потерпілої особи до перебування наодинці під приводом виконання, навчальних чи сімейних обов'язків; застосуванні дисциплінарного, морального або побутового тиску; погрозах обмеженням доступу до навчання, проживання, матеріального забезпечення, соціальної підтримки чи інших благ (інтернету, кишенькових грошей тощо); використання залежності потерпілої особи від допомоги, догляду або захисту.

Зазначені дії спрямовані на формування у потерпілої особи переконання у неможливості відмови або звернення за захистом.

4. Введення в оману щодо характеру протиправних дій

Нерідко злочинці, користуючись малоліцтвом або психологічною інфантильністю потерпілого, переконують дитину у нормальності такої поведінки.

Нерідко злочинці переконують дитину, що дії сексуалізованого характеру – це норма і «всі діти це роблять».

Наведений спосіб передбачає навмисне спотворення змісту вчинюваних дій шляхом їх подання як гри, навчання, лікування або допустимої поведінки, що особливо характерно щодо дітей молодшого віку.

Наведений спосіб доволі часто має місце у провадженнях, де правопорушником виступає батько або вітчим потерпілого.

5. Використання безпорадного або вразливого стану дитини

Це є вчинення правопорушень щодо дітей, які перебувають у фізично, психічно або соціально вразливому стані, зокрема у зв'язку з віком, станом здоров'я, стресом, відсутністю належного нагляду.

Як правило, жертвами злочинів сексуального характеру, вчинених у наведений спосіб, виступають діти із так званих неблагонадійних чи неповних родин, вихованці спеціалізованих навчальних закладів закритого типу. Користуючись ізоляцією та специфічною обстановкою перебування, вихователі або інші особи вчиняють є протиправні дії.

У практичній діяльності слідчих підрозділів найчастіше фіксується комбінування кількох способів учинення кримінального правопорушення, зокрема поєднання психологічного тиску зі шантажем, зловживання довірою з інформаційним впливом, що значно ускладнює своєчасне виявлення злочинної діяльності.

Після аналізу способів учинення кримінальних правопорушень сексуального характеру щодо дітей перейдемо до розгляду способів їх приховування, які безпосередньо впливають на виявлення, фіксацію та доказування протиправної діяльності та процес розслідування загалом. Саме з'ясування цих способів дає змогу підвищити ефективність протидії таким правопорушенням та забезпечити належний захист прав дитини.

Результати опитування слідчих показали, що найчастіше у їхній практиці доводиться стикатись із такими способами приховування кримінальних правопорушень сексуального характеру, вчинених відносно дітей:

1) надання недостовірної (або неповної) інформації про обставини кримінального правопорушення. Цей спосіб знаходить вираження через надання недостовірної інформації правоохоронним органам, членам сім'ї та іншим особам. Найчастіше цей спосіб приховування притаманний у ситуаціях, коли кримінальне правопорушення вчиняється особою із числа близького оточення потерпілого та полягає головним чином у викладенні власної версії події кримінального правопорушення та/або наклепі на іншу особу;

2) ізоляція потерпілого від соціального оточення. Ізоляція потерпілої особи полягає у цілеспрямованому обмеженні її контактів з оточуючим середовищем та порушенням соціальних зв'язків, свободи спілкування та доступу до підтримки з метою посилення залежності та контролю.

Такі дії злочинця, як правило, виражаються у: забороні або обмеженні спілкування з батьками, родичами, друзями, педагогами; контролі телефонних розмов, листування та користування соціальними мережами; обмеженні доступу до засобів зв'язку та інформації; створенні

перешкод для відвідування навчальних, культурних чи соціальних заходів; постійному супроводі або нагляді з метою недопущення приватного спілкування з іншими особами; нав'язуванні переконання про «небезпечність» або «ворожість» оточення; дискредитації близьких осіб в очах потерпілої особи; формуванні емоційної залежності та відчуття самотності; обмеженні можливостей звернення по допомогу.

Зазначені дії спрямовані на ускладнення виявлення злочину та позбавлення потерпілої особи соціальної підтримки.

3) Звинувачення потерпілого у наклепі. Це досить поширений та водночас «дієвий» спосіб приховування. Поведінка злочинця під час приховування злочину таким способом полягає у тому, що потерпіла дитина повідомляє про вчинення відносно неї протиправних діянь членів родини, педагогів або інших осіб. Проте в ході перевірки даної інформації правопорушники починають переконувати посадових осіб правоохоронних органів, що дитина через малолітство вигадала подію, що сталась.

Такий спосіб приховування характерний у випадках вчинення злочину з боку родичів чи інших членів сім'ї.

4) Зміна матеріальної обстановки місця події. Вони знаходять вираження у штучній зміні обстановки на місці події з метою приховування або знищення речових доказів та зміні слідової картини кримінального правопорушення. Дії правопорушника можуть виражатись у приховуванні знарядь вчинення кримінального правопорушення чи, навпаки, доповненні певними об'єктами місця події, які не мають відношення до події кримінального правопорушення. Внаслідок таких дій це призводить до висунення помилкових слідчих версій.

5) Вплив правопорушника на потерпілого або свідків з метою примушування давання хибних свідчень або відмови давати показання. Під час реалізації протиправних діянь, правопорушник, маючи вплив на потерпілого, користуючись при цьому його малолітством, розуміючи, що останній перебуває від нього у залежності, шляхом умовлянь, погроз, шантажу чи підкупу примушує останнього змінити свої показання.

Свідками кримінального правопорушення нерідко можуть виступати родичі потерпілого чи злочинця одночасно або особи, які є з кола найближчого спілкування або підтримують дружні стосунки. У зв'язку з цим, правопорушник може впливати на свідків з метою дачі завідомо неправдивих показань.

Переходячи до розкриття слідової картини, зазначимо, що цей елемент криміналістичної характеристики в контексті розкриття використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень сексуального характеру відносно дітей є специфічною

сукупністю матеріальних, ідеальних та цифрових змін у навколишньому середовищі.

Особливого значення у провадженнях наведеної категорії набувають матеріальні сліди, які несуть на собі речовини, або є об'єктами проведення ДНК експертизи. Джерелом слідової інформації даної групи виступають здебільшого тіло потерпілого та предмети, за допомогою яких було вчинене кримінальне правопорушення. Таким чином, головним джерелом доказової інформації у кримінальних правопорушеннях сексуального характеру, вчинених відносно дітей, виступають біологічні сліди.

За результатами аналізу матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що ця група слідів представлена такими слідами:

- мікрооб'єкти «контактного» походження, навіть в умовах відсутності фактів статевого акту, при звичайних дотиках (тактильних розпусних діях) на шкірі та одязі потерпілої дитини можуть залишаються клітини епітелію, поту та себуму злочинця. Місцями локалізації таких слідів виступають: шия, кінцівки дитини, живіт, нижня або натільна білизна, стегна, статеві органи;

- рідини біологічного походження, зокрема слина та сперма злочинця, яка локалізується як на предметах матеріальної обстановки кримінального правопорушення так і на тілі потерпілого (місця поцілунків, геніталії потерпілого тощо);

- волосся, що може бути виявлено та диференційовано як волосся голови, так і лобкової частини тіла на постільній білизні чи одязі жертви або правопорушника.

Важливо пам'ятати, що біологічні сліди можуть бути залишені і на тілі чи одязі підозрюваної особи. Відтак першочерговими заходами, в разі наявності підозрюваної особи, повинні бути спрямовені саме на виявлення слідів наведеної групи.

Іншою, не менш важливою групою матеріальних слідів виступають сліди трасологічного походження, зокрема сліди укусів, подряпини залишені нігтьовими пластинами. Такі сліди містять як на тілі потерпілого так і на тілі злочинця.

Також у процесі протиправної діяльності залишаються відбитки низу взуття на місці вчинення правопорушення, відбитки пальців рук на іграшках, пляшках, медикаментах чи інших предметах, що використовувалися для вчинення злочину.

Окремо варто виділити сліди «хімічного впливу» на організм потерпілого. Вони утворюються внаслідок використання в процесі вчинення злочину одурманюючих речовин. Вказані сліди локалізуються в рідинах біологічного походження потерпілого. Також про використання речовин можуть свідчити упаковки від ліків, шприци, залишки напоїв зі

специфічним осадом на місці події, залишки алкоголю, наркотичних та/або психотропних речовин.

Розкриваючи ідеальні сліди даної групи кримінальних правопорушень, варто зазначити, що основний обсяг інформації про вчинене кримінальне правопорушення зберігається у показаннях потерпілого, підозрюваного та свідків.

В процесі розслідування особливу увагу слід приділити встановленню змін у свідомості дитини, які фіксуються через залучення фахівців, які володіють знаннями у галузі психології та психіатрії.

Основну увагу у процесі отримання інформації про подію кримінального правопорушення від дитини слід приділити таким змінам у свідомості:

- поведінкові маркери, що можуть проявлятися у раптовому прояві сексуалізованих знань (дитина описує деталі дорослої анатомії або технік, які не могла знати в силу свого віку);

- психосоматичні сліди: енурез, нічні жахи, розлади харчування, що виникли синхронно з часом вчинення злочинів;

- сліди, що проявляються в творчості дитини, у специфічних малюнках дитини (акцентуація на статевих органах, зображення агресії, превалювання темних тонів), що аналізуються в межах судово-психологічної експертизи.

Розглядаючи цифрові сліди, варто наголосити, що до цієї групи можна насамперед віднести сліди локальної фіксації події кримінального правопорушення. Ними можуть бути фото та відеофайли, створені злочинцем; метадані, що фіксують інформацію про дату, точний час зйомки, модель камери та геолокацію, що дозволяє «прив'язати» файл до конкретного місця події (наприклад, квартири підозрюваного).

У ході розслідування, в процесі дослідження носіїв цифрової інформації також варто звертати увагу на історію пошукових запитів, сліди у хмарних сховищах та синхронізованих пристроях, хронологію сервісів Google maps тощо.

Обстановка вчинення злочину в криміналістичній характеристиці – це система об'єктивних умов, у яких діє злочинець. У справах про сексуальне насильство щодо дітей обстановка часто готується заздалегідь або обирається таким чином, щоб мінімізувати ризик раптової появи свідків.

Місцями вчинення кримінальних правопорушень (які не пов'язані із використанням онлайн-простору) як правило виступають:

- житлові приміщення (квартири, приватні будинки, готелі тощо). Такі є найпоширенішими місцями у 75 % злочинів. Обстановка характеризується наявністю предметів побуту, що можуть бути носіями

мікрооб'єктів (постіль, дивани, килими);

- присадибні та допоміжні господарські споруди (гаражі, підвали, горища, сараї). Тут обстановка зазвичай характеризується низьким рівнем гігієни, наявністю специфічних забруднювачів (мастила, пил, будівельні матеріали), які при перенесенні на одяг жертви стають важливими речовими доказами;

- громадські місця з обмеженим оглядом та доступом (туалети шкіл чи ТРЦ, підсобні приміщення гуртків, роздягальні). Обстановка тут передбачає короткочасність акту та високий рівень стресу для обох учасників;

- відкриті ділянки місцевості (парки, лісосмуги, береги водойм, закинуті будівлі). Тут критичне значення мають природно-кліматичні фактори (грунт, пилок рослин), що фіксуються спеціалістом-біологом.

Розглядаючи часові межі вчинення правопорушення, зазначимо, що найчастіше це проміжок з 14:00 до 18:00-го у будні дні (дитина вже повернулася зі школи, а батьки ще перебувають на роботі) або нічний час у вихідні (у випадках спільного проживання злочинця та потерпілого).

Слід розрізняти одноразовий акт сексуального насильства та «систематичну обстановку» сексуалізованого насильства, що може тривати місяцями. У останньому випадку обстановка місця події містить нашарування біологічних слідів різної давності, що потребує залучення спеціаліста для встановлення черговості їх виникнення та встановити факт у систематичності вчинення протиправного діяння.

Особа злочинця в цій категорії проваджень виступає центральним елементом криміналістичної характеристики, оскільки саме її психофізіологічні особливості та соціальні зв'язки детермінують вибір жертви, спосіб вчинення та приховування злочину. Сучасний злочинець – це переважно особа з близького оточення дитини, яка використовує свій соціальний статус для маскування девіантної поведінки.

Абсолютна більшість злочинів (98 %) вчиняється чоловіками віком від 30 до 45 років. Проте фіксується зростання кількісних показників злочинності серед осіб похилого віку (60+), що часто пов'язано з віковими змінами психіки або соціальною ізоляцією.

Приблизно 30 % злочинців мають вищу освіту, натомість середню спеціальну освіту мають 35 % цих осіб. Це не так звані «маргіналізовані» верстви населення. Злочинці часто займають стабільне положення в суспільстві, мають власні сім'ї та дітей.

Важливим елементом криміналістичної характеристики виступає особа потерпілого. Через фізичну та психічну вразливість дитина не лише стає об'єктом насильства, а й виступає носієм специфічних слідів, які потребують залучення вузькопрофільних спеціалістів для їх виявлення.

Найчастіше потерпілими від кримінальних правопорушень

сексуального характеру відносно дітей виступають дівчата віком від 7 до 13 років (70 %). Натомість у 30 % кримінальних правопорушень потерпілими виступають хлопці віком 9-15 років.

Потерпілими часто стають діти з «віктимною довірливістю». Це діти, які в силу виховання не мають навичок відмови дорослим. Також до групи ризику належать діти із затримкою психічного розвитку (ЗПР), які не можуть адекватно оцінити соціальну прийнятність дій злочинця.

У процесі розслідування кримінального правопорушення необхідно особливу увагу приділити ступеню спорідненості потерпілого і жертви. 40 % кримінальних правопорушень вчиняється рідними батьком (вітчимом), старшим братом або дідом, які проживають спільно із потерпілим. Злочинець використовує побутову обстановку (спільне проживання).

Значна кількість правопорушень (35 %) вчиняється особами, які не є родичами, проте перебувають у так званому «професійно-залежному» зв'язку (вчителі, тренери, вихователі, репетитори та інші особи). Злочинці при цьому використовують свій вплив. Найменша кількість кримінальних правопорушень (25 %) вчиняється сторонніми особами з числа малознайомих або сторонніх осіб.

Аналізуючи результати дослідження матеріалів кримінальних проваджень, розпочатих за фактами вчинення сексуальних дій відносно дітей, встановлено що 90 % потерпілих знали особу, яка вчинила протиправні дії. При цьому у 65 % випадків злочинець мав систематичний доступ до потерпілої особи.

Враховуючи специфіку досліджуваної групи кримінальних правопорушень, значною мірою ускладняється встановлення кількості матерів, які знали про факти вчинення з боку чоловіка протиправних дій сексуального характеру відносно дитини.

Проте, від 10 до 20 % матерів знали про факти сексуального насильства (бути очевидцями або дитина їм прямо про це розповіла), але не зверталися до правоохоронних органів, ігноруючи слова дитини. Близько 40–60% матерів мали обґрунтовані підозри або бачили «тривожні маркери» (зміна поведінки дитини, специфічні подарунки від вітчима/батька, закриті двері, дивні ігри), проте відмовлялись сприймати цю інформацію через психологічні механізми захисту. Основними причинами замовчування протиправної поведінки з боку матерів виступають: страх перед чоловіком, економічна залежність, дискредитація дитини в очах матері.

Важливо зазначити, що середній проміжок часу між першим випадком вчинення протиправних дій і до звернення до правоохоронних органів становить приблизно 2,5 роки.

Розділ 3
ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ
ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВОПОРУШЕНЬ СЕКСУАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ
ВІДНОСНО ДІТЕЙ

3.1. Організація й планування розслідування кримінальних правопорушень сексуального характеру відносно дітей

Момент початку досудового розслідування визначається внесенням відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР.

Стаття 214 КПК України містить перелік приводів та підстав початку досудового розслідування, якими є:

- 1) заява про вчинене кримінальне правопорушення;
- 2) повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення;
- 3) самостійне виявлення слідчим (прокурором) з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення.

Відомості про факти сексуального насильства можуть надходити як безпосередньо від дітей – постраждалих від сексуального насильства, або поінформованих осіб про це.

Водночас на момент отримання відомостей про факт сексуального насильства іноді досить складно визначитись із наявністю відповідного складу кримінального правопорушення. Проте повідомлення про відповідний факт має вноситися у ЄРДР з подальшим його розглядом й перевіркою.

Це забезпечить своєчасне виявлення фактів протиправної діяльності, наданням постраждалим необхідної допомоги, відновлення їх прав, а діям правопорушників – правової оцінки.

Вчинення дій сексуального характеру щодо дитини може тягти за собою кримінальну відповідальність відповідно до таких статей КК України:

– зґвалтування (ст. 152 КК України) – вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи;

– сексуальне насильство (ст. 153 КК України) – вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних з

проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи;

– примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК України)
– примушування особи без її добровільної згоди до здійснення акту сексуального характеру з іншою особою;

– статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст. 155 КК України) – вчинення повнолітньою особою дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, з використанням геніталій, іншого органу чи частини тіла або будь-якого предмета;

– розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України) – вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку;

– домагання дитини для сексуальних цілей (ст. 156-1 КК України) – пропозиція зустрічі, зроблена повнолітньою особою, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, особі, яка не досягла шістнадцятирічного віку, з метою вчинення стосовно неї будь-яких дій сексуального характеру або розпусних дій, у разі якщо після такої пропозиції було вчинено хоча б одну дію, спрямовану на те, щоб така зустріч відбулася;

– ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (ст. 301 КК України) – ввезення в Україну творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру з метою збуту чи розповсюдження або їх виготовлення, зберігання, перевезення чи інше переміщення з тією самою метою, або їх збут чи розповсюдження, а також примушування до участі в їх створенні;

– одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження (ст. 301-1 КК України) – умисне одержання доступу до дитячої порнографії з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем чи технологій або умисне її придбання, або умисне зберігання, ввезення в Україну, перевезення чи інше переміщення дитячої порнографії без мети збуту чи розповсюдження;

– проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи (301-2 КК України) – проведення видовищного заходу сексуального характеру, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, у якому задіяно неповнолітню особу;

– створення або утримання місць розпусти і звідництво (ст. 302 КК України) – створення або утримання місць розпусти, а також звідництво для розпусти;

– сутенерство або втягнення особи у заняття проституцією (ст. 303 КК України) – втягнення особи в заняття проституцією або примушування її до зайняття проституцією з використанням обману, шантажу чи уразливого стану цієї особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, або сутенерство.

Різноманітність зазначених статей КК України, за якими можуть кваліфікуватись дії правопорушників, визначають складність організаційно-тактичної діяльності уповноважених осіб. Водночас виявлення розглядуваних кримінальних правопорушень може мати відповідний ступінь латентності.

Замовчування дитиною насильства обумовлене значною кількістю чинників, а саме:

- відсутністю життєвого досвіду і правильного сприйняття відповідних фактів, подій, обставин;
- недостатньо розвинутим критичним мисленням;
- залежністю життя й розвитку від дорослого;
- відсутністю сил (фізичних, психічних) та можливостей протидіяти насильству;
- припущеннях (переконаннями) про те, що може бути й гірше;
- звинуваченнях в зміні подій себе;
- сприйняттям насильства нормою.

Отримання інформації про обставини кримінального правопорушення значною мірою залежать від готовності уповноважених осіб до реалізації поставлених перед ними завдань, де отримання криміналістично-вагомої інформації від неповнолітніх стає результатом дотримання низки правил, зокрема:

- демонстрації безпеки (доброзичливої атмосфери помешкання);
- здійснення спілкування у місці, яке сприймається дитиною як безпечне (наявність вільного простору, комфортної обстановки, відсутність сторонніх осіб, використання повільного мовлення, спокійним голосом, доступною мовою з демонстрацією зацікавленості, зорового контакту, перебуваючи на рівні її зросту, без критики і т. ін.). з проявами емпатії;
- недопущення проявів дискримінації;
- формування розуміння партнерства у комунікації й важливості її свідчень;
- здійснення перепитування у разі неоднозначного сприйняття змісту висвітлених подій;
- застосування переривання свідчень лише як крайній випадок;
- надання можливості відповіді на поставлені запитання без

обмеження в часі на їх обдумування;

- використання перефразування запитань у разі, якщо тривалий час дитина не надає на нього відповідь;

- контролю та, по можливості, утримання від проявів емоцій на повідомлення, свідчення, вислови дитини;

- уникнення надання обіцянок, що неможливо виконати;

- утримання від будь-якої оцінки чи засуджень дитини її вчинків, близьких чи інших осіб, повчань з позиції дорослого;

- мінімізація кількості повторних висвітлень змісту подій, що стались;

- висловлення вдячності за участь у проведенні процесуальної дії й і з'ясування планів дитини після проведення спілкування і т. ін.

Наведена сукупність не є вичерпною, водночас демонструє перелік правил, яких необхідно дотримуватись в організації й проведенні спілкування з дітьми.

До організаційних заходів варто віднести:

- внесення до ЄРДР відомостей про факт сексуального насильства щодо дитини з кваліфікацією за відповідною статтею КК України;

- повідомлення про факт сексуального насильства щодо дитини до служби у справах дітей;

- прийняття рішення про винесення термінового заборонного припису стосовно кривдника.

Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування

Під час визначення обставин, що підлягають встановленню за фактами сексуального насильства над дітьми, необхідно враховувати визначений ст. 91 КПК України перелік обставин, що становлять предмет доказування у кримінальному провадженні.

Формування переліку обставин, що підлягають встановленню при розслідуванні кримінального правопорушення, необхідно здійснювати на основних таких елементів діяльності: 1) процесу (механізму) протиправного діяння; 2) суб'єкта кримінального правопорушення і його психічного відношення до вчиненого; 3) об'єкта посягань; 4) наслідків учинених дій.

Це сприятиме повному охопленню необхідних для з'ясування обставин протиправної діяльності й доказування. Сексуальне насильство проти дітей визначає потребу оцінки обставин, що визначають: ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, обтяження чи пом'якшення покарання, відсутність кримінальної відповідальності, підстави закриття кримінального провадження, мотиви та мету вчинення кримінального правопорушення, форми вини, характеристики правопорушника та потерпілого, а також ступінь зв'язків між ними,

зокрема й родинних, обстановки (місця, часу), зокрема й з позиції тривалості, із визначенням початку та закінчення кожного факту, способу (підготовки, безпосереднього вчинення та маскування) та інші обставини вчинення протиправного діяння і т. ін.

Зміст завданої шкоди з'ясовують під час допиту, а її ступінь тяжкості – шляхом проведення експертиз, ненаданням наявних документів і т. ін.

Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування та їх розв'язання

Оцінка умов розслідування має займати вагоме значення в діяльності уповноважених осіб, де визначається комплекс організаційно-тактичних аспектів проведення слідчих (розшукових) дій та інших заходів за фактами сексуального насильства проти дітей. Попередня кваліфікація дій правопорушників визначатиме можливості правильної оцінки та організації діяльності уповноважених осіб.

На початковому етапі розслідування в залежно від ступеня поінформованості про обставини кримінального правопорушення можуть формуватися типові слідчі ситуації, зокрема:

- 1) Особа правопорушника та постраждалого відомі;
- 2) Особа правопорушника відома, однак він з місця вчинення кримінального правопорушення зник;
- 3) Особа правопорушника невідома.

Розв'язання кожної сформованої слідчої ситуації визначається комплексом заходів, спрямованих на припинення, й документування відповідного факту, надання допомоги (правової, медичної, психологічної і т. ін.) постраждалим, проведення слідчих (розшукових) дій. До їх переліку можуть бути віднесені: огляди місця події, предметів; освідування постраждалих, правопорушників допити потерпілих, свідків, підозрюваних; обшуки; призначення судових експертиз.

Сукупність зазначених слідчих (розшукових) дій та послідовність їх проведення визначається уповноваженою особою в кожному конкретному випадку розв'язання, сформованих на початковому етапі розслідування слідчих ситуацій.

Так, за слідчою ситуацією «*Особа правопорушника та постраждалого відомі*» сукупність слідчих (розшукових) дій та організаційних заходів спрямовані на закріплення наявних даних. При цьому за цією ситуацією мінімальними будуть прояви протидії досудовому розслідуванню. Зайнята лінія захисту з високою вірогідністю піддаватиметься обґрунтованому спростуванню з демонстрацією невідповідності дійсності. Таким чином, ця слідча ситуація має спрямовуватись на проведення всіх необхідних заходів з мінімальним проміжком часу, що забезпечить отримання максимальної

кількості відомостей, зведення до мінімуму можливості впливу на сумлінних учасників, залишення місця постійного мешкання правопорушниками і т. ін.

За слідчою ситуацією «*Особа правопорушника відома, однак він з місця вчинення кримінального правопорушення зник*» вживаються заходи, спрямовані на отримання інформації про обставини кримінального правопорушення та викриття правопорушників й встановлення місць їх перебування. Вживаються заходи, спрямовані на унеможливлення залишення правопорушниками місця мешкання, виїзду за кордон, здійснення ними впливу на сумлінних учасників.

Вагоме значення мають викриття місць переховування як самого правопорушника, так і відомостей, що викривають його причетності як до розслідуваних, так й інших кримінальних правопорушень. Для цього можуть проводитись такі слідчі (розшукові) дії, як: огляд місця події і предметів, допити потерпілих, їхніх представників, свідків тощо, обшуки, призначатись судові експертизи.

Оперативними заходами можуть виявлятись місця переховування як основних, так і другорядних учасників кримінального правопорушення, об'єктів, що мають значення для провадження. Це обумовлюватиме необхідність проведення обшуків, зокрема й одночасних у різних місцях. Окремого значення набуватиме своєчасне оголошення правопорушника в розшук.

За слідчою ситуацією «*Особа правопорушника невідома*» зусилля уповноважених осіб спрямовуються на отримання відомостей з різних джерел для формування уявлення про мотиви, цілі, кількість вчинених діянь, постраждалих, зв'язках, обставинах їх учинення, аналізу кримінальних правопорушень, схожих за способами та змістом діянь, за якими залишались не викритими правопорушники (їхня провина не була доведена), або набрали законної сили судові рішення щодо них. Першочергові слідчі (розшукові) дії спрямовуються на фіксацію наявних відомостей про механізм учинення кримінального правопорушення.

Несприятливі за змістом слідчі ситуації вимагають більших зусиль уповноважених осіб на отримання криміналістично вагомої інформації, необхідної для викриття правопорушників, тому це потребує більших як часових, так й організаційних ресурсів з боку уповноважених осіб.

Для всіх зазначених слідчих ситуацій вагомого значення набуває формування як слідчих, так і слідчо-оперативних груп. Це обумовлено як значною кількістю епізодів, так і їхні є фігурантів, складністю розслідування та резонансом розглядуваних протиправних діянь. Вагомого значення набуває обрання стосовно до підозрюваних запобіжного заходу, визначеного ч. 6 ст. 194 КПК України, чим забезпечуватиметься реалізація завдань кримінального провадження.

3.2. Використання спеціалістом спеціальних знань під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Найбільш поширеною слідчою (розшуковою) дією у кримінальному провадженні є *допит*. Тактика допиту потерпілого від сексуального насильства проти дітей істотно відрізняється від тактики допиту цих осіб за іншими видами проваджень. Специфіка зумовлена, у насамперед особливостями психоемоційного розвитку дитини та її віком, характером завданої шкоди, а також формою й тривалістю протиправного впливу з боку кривдника, наявними зв'язками з останнім. Допит малолітньої або неповнолітньої особи, відповідно до ст. 226 КПК України, проводиться із залученням у якості спеціалістів педагога або психолога, а за необхідності – лікаря.

Постраждалі від сексуального насильства діти нерідко перебувають у стані тривалого психологічного стресу, емоційної дезорієнтації, страху, фрустрації, що може ускладнювати/унеможливити процес надання ними повних, достовірних і послідовних показань.

Крім того, вікові та психологічні особливості, перебування у відповідному стані можуть ускладнювати правильність розуміння слідчим свідчень постраждалого, що обумовлює необхідність вжити відповідних заходів виведення постраждалої дитини в контактний стан з використанням допомоги спеціалістів відповідного профілю.

У кожному конкретному випадку слідчому доцільно враховувати емоційний і психологічний стан неповнолітнього, ступінь його розвитку (відхилення у поведінці та навчанні дитини, спричинене недоліками виховання, за якого дитина не набуває відповідних віку знань, навичок та соціальних норм) під час підготовки до його допиту, керуючись принципом «не зашкодь» та забезпечуючи дотримання інтересів дитини.

Особливу увагу необхідно приділяти випадкам учинення сексуального насильства особами з близького оточення дитини або родичами, що може зумовлювати підвищену емоційну нестабільність, почуття страху, сорому, провини, замкнутість, тривожність та недовіру до дорослих або, навпаки, сприйматися нормою. Такі обставини часто потребують залучення психолога або спеціаліста у сфері роботи з дітьми під час проведення допиту. Ці ж особи можуть сприяти слідчому у встановленні психологічного контакту з постраждалим, що ґрунтуватиметься на створенні безпечної та доброзичливої атмосфери; проведенні попередньої бесіди на нейтральну та доступну для розуміння дитиною тему; вжиття заходів щодо зниження психологічної напруги; уважне й терпляче слухання; прояв щирості, тактовності та емпатії;

утримання від осуду чи оціночних суджень щодо поведінки дитини; недопущення формування відчуття провини за насильство, вчинене щодо нього.

Це потребуватиме необхідності проведення попередніх заходів, спрямованих на визначення рівня контактності, емоційного стану та готовності дитини до спілкування.

Перебування дитини в особливо вразливому стані визначає необхідність роз'яснення:

- неправомірності вчинення щодо неї сексуального насильства, що є тяжким кримінальним правопорушенням, за яке законом передбачено відповідальність;

- право на дієвий і невідкладний захист з боку держави від протиправних посягань;

- можливість забезпечення, за потреби тимчасового безпечного місця перебування для захисту її життя та здоров'я;

- неминучі і постасі відповідальності за будь яке вчинене щодо неї насильство, неприпустимість толерування протиправних дій кривдника. Оскільки їх повторення може призвести до ще більш тяжких наслідків для її фізичного та психічного здоров'я;

- можливості безоплатного отримання необхідної допомоги (психологічної, медичної, соціальної, правової) і т. ін.

Наведений перелік не є вичерпним, проте демонструє основні засади, на яких має ґрунтуватись спілкування з роз'ясненням дитині сформульованих обставин та напрямків їх розв'язання.

Урахування інтересів дитини (ст. 3 Конвенції ООН про права дитини) передбачає:

- застосування спеціально обладнаних приміщень для допиту дітей;

- обмеження кількості осіб у кімнаті допиту;

- попереднє інформування дитини про її права та процедуру допиту;

- використання доступної мови та відповідних віку методик комунікації;

- можливість повторного проведення допиту лише за необхідності та у максимально щадний спосіб (Рекомендації Ради Європи CM/Rec(2010)2, Lanzarote Convention).

З тактичних та процесуальних міркувань, а також з метою забезпечення найкращих інтересів дитини, у виняткових випадках доцільним є проведення допиту неповнолітнього потерпілого або свідка під час досудового розслідування у судовому засіданні відповідно до ст. 225 Кримінального процесуального кодексу України. Такий підхід

відповідає стандартам child-friendly justice та спрямований на запобігання повторній віктимізації дитини, її психічного травмування за рахунок зменшення психологічного навантаження повторним відтворенням пережитих подій насильницького характеру, забезпечення збереження доказової інформації у разі ризику зміни свідчень або втрати документів, де вони зафіксовані.

Окремі категорії допитуваних осіб за фактами сексуального насильства щодо неповнолітніх становлять:

1) Родичі та особи з близького оточення дитини, зокрема ті, які пов'язані спільним побутом. Складність допиту цієї категорії свідків зумовлена наявністю тісних родинних або емоційних зв'язків постраждалого з правопорушником (наприклад, потерпілий онук – підозрюваний дід; потерпіла дитина – підозрюваний вітчим тощо). Такі обставини можуть впливати на об'єктивність і повноту показань, а також спричиняти небажання співпрацювати зі слідством. Крім того, окремі свідки мають право відмовитися від давання показань відповідно до ст. 63 Конституції України;

2) Друзі, знайомі, педагоги, працівники закладів освіти або інші особи із соціального середовища дитини. Допит свідків цієї категорії має здійснюватися з урахуванням їхнього ставлення до потерпілого та підозрюваного, оскільки зайнята ними позиція може впливати на зміст і достовірність показань. Водночас ці свідки можуть надати важливу інформацію щодо поведінкових змін дитини, ознак психологічної травматизації або непрямих проявів насильства;

3) Сусіди та інші сторонні особи, які не перебувають у тісних особистих стосунках із учасниками кримінального провадження. Свідчення цієї категорії свідків, як правило, є більш неупередженими, проте труднощі можуть виникати через небажання свідчити проти знайомих осіб або страх можливих негативних наслідків чи помсти з боку кривдника.

Слід зазначити, що до категорії «інші особи» можуть бути віднесені працівники поліції, медичні працівники, психологи, представники органів місцевого самоврядування та інші спеціалісти, які контактували з неповнолітнім потерпілим у зв'язку з виявленням фактів насильства або наданням йому допомоги й можуть володіти інформацією про обставини вчинення кримінального правопорушення.

Допити зазначених та інших осіб потребують особливо виваженого підходу з урахуванням віку постраждалого, характеру взаємовідносин між учасниками провадження та потенційного впливу на психоемоційний стан дитини, де повага до її прав та гідності, мінімізації шкоди має бути ключовими умовами допиту.

Значущість свідчень зазначених категорій свідків у встановленні обставин сексуального насильства проти дитини полягає у можливості отримання всебічного характеру відомостей для надання правової оцінки всім суб'єктам причетним у кримінальному правопорушенні.

Допит підозрюваного у кримінальних провадженнях за фактами сексуального насильства відносно дитини спрямований на отримання свідчень про всі обставини кримінального правопорушення. При цьому вагомого значення має ретельне планування та підготовка до проведення цієї процесуальної дії, яку доцільно розпочинати з вивчення соціально-демографічних, психофізіологічних особливостей, умов життя, кола спілкування, чинників, що могли вплинути на формування мети мотивів протиправної поведінки.

Під час допиту підозрюваного за фактами сексуального насильства проти дитини першочергово необхідно з'ясувати відомості про взаємовідносини з постраждалим (наявність родинних або близьких контактів) з їх характеристикою (можливі неприязнь, ворожнеча, конфліктність або насильницькі прояви та їхні причини), а також особистісні риси потерпілого неповнолітнього, які можуть бути важливими для встановлення обставин протиправного діяння.

Відносно сексуального насильства слідчий має з'ясувати такі обставини:

- характер учиненого насильства (фізичне, сексуальне, психічне або їх поєднання);
- час і місце вчинення;
- спосіб, знаряддя та обставини вчинення;
- наявність підготовчих дій до вчинення протиправного діяння;
- отримані тілесні ушкодження та їхній характер (як у потерпілого, так і в підозрюваного якщо це пов'язано);
- вчинення опору з боку жертви;
- можливі дії щодо приховування протиправного діяння;
- наявність свідків або осіб, поінформованих про подію тощо.

Тактика допиту підозрюваного залежить від його позиції щодо вчиненого кримінального правопорушення – визнання чи заперечення провини. Сумлінність підозрюваного визначатимуть як, утворювані на подальшому етапі розслідування ситуації, так і прийняті заходи, спрямовані на їх розв'язання.

Залучення спеціалістів під час проведення допиту сприяє більш ефективному проведенню слідчої (розшукової) дії з отриманням від допитуваного максимальної кількості інформації, необхідної для встановлення істини. Під час допиту обсяг і види необхідних спеціальних знань визначаються слідчим залежно від виду злочину, способу його

вчинення, особи допитуваного, кількості зібраних речових доказів тощо. Слідчий може залучати спеціалістів на підготовчому етапі, коли формуються запитання, що можуть виникнути у ході допиту; вивчається особа допитуваного; визначаються учасники допиту; готуються необхідні матеріали, обираються технічні засоби фіксації та складається план допиту. Спеціаліст може надати допомогу у формулюванні питань, від яких у подальшому залежить хід розслідування.

Участь спеціаліста під час допиту необхідна в таких випадках: мають бути досліджені складні положення, що стосуються галузі знань, засвоїти які у межах термінів досудового розслідування слідчий не в змозі; допит не стосується складних положень, але стосується до з'ясування обставин за багатьма епізодами; у разі, коли слідчий опанував основні положення даної галузі знань, він може помилятися під час з'ясування деталей, варіантів і рішень у кожному з випадків; допит стосуватися лише положень, що належать до спеціальних знань, а допитуваний має високу професійну підготовку та досвід роботи у цій галузі.

На робочому етапі, як правило, спеціаліст починає брати активну участь у допиті після з'ясування слідчим анкетних даних, роз'яснення присутнім прав та обов'язків і вислухування показань допитуваного у формі вільної розповіді. Спеціаліст уважно слухає його пояснення по суті спеціальних питань і у разі потреби робить собі позначки, але сам у допит не втручається, навіть якщо допитуваний повідомляє свідомо неправильні дані. Якщо ж допит ведеться у формі питань і відповідей, спеціаліст найчастіше втручається в допит після того, як слідчий з'ясував усе, що намічав. Запитання ставляться спеціалістом з дозволу слідчого і стосуються не лише деталей, за якими допитуваний повідомив неправильні дані, а й будь-яких відомостей, недостатньо відомих слідчому, для з'ясування яких необхідні спеціальні знання.

Ефективними тактичними прийомами допиту є пред'явлення в ході слідчої (розшукової) дії предметів, документів чи інших речових доказів, вилучених у ході проведення інших слідчих (розшукових) дій. Також у деяких випадках доцільно доводити до відома допитуваного інформацію, що міститься у протоколах слідчих (розшукових) дій. Під час допиту можливим є оголошення висновків експертиз, результатів окремих слідчих (розшукових) дій, що вказують на можливість перебування допитуваного у місці вчинення злочину. Для реалізації цих тактичних прийомів доцільно залучати спеціаліста-криміналіста, який вилучав або досліджував речові докази чи брав участь у проведенні певної слідчої (розшукової) дії. Пред'явлення речових доказів підозрюваному, як правило, здійснюється з метою викриття неправди в його показаннях. Під

час застосування тактичного прийому важливою є послідовність демонстрації доказів. Пред'явлення доказів за участю спеціаліста є більш результативним, оскільки що при демонстрації спеціаліст може застосувати необхідні технічні засоби для демонстрації певних властивостей предметів або для їх дослідження.

Ефективним технічним засобом особливо при проведенні складних допитів, є застосування відеозйомки. Вона дозволяє не лише фіксувати звукову інформацію, але й стежити за реакцією допитуваного, а також може вирішити низку проблем, пов'язаних зі спробами оскаржити результати допиту. Так, на практиці часто має місце відмова від показань у ході судового розгляду раніше наданих під час допиту. Аргументацією таких відмов стають посилення на вплив з боку правоохоронних органів до або безпосередньо під час проведення допиту чи на перебування допитуваного в стані тимчасового психічного розладу. При перегляді відеозйомки одразу стає очевидним факт учинення фізичного впливу в ході проведення допиту, якщо таке мало місце. За цими ж відеозаписами можна призначити психолого-психіатричну експертизу для визначення наявності і наслідків психологічного впливу з боку осіб, які проводять слідчу (розшукову) дію і є присутніми під час проведення. Таким же чином за манерою мови і поведінки під час давання показань можна дійти висновку про наявність яких-небудь форм впливу до початку слідчої (розшукової) дії або щодо стану тимчасового психічного розладу допитуваного.

Іншою важливою слідчою (розшуковою) дією є *огляд*. Найбільш складним є огляд місця події, який відповідно до КПК України може проводитися у невідкладних випадках ще до внесення відомостей до ЄРДР. Така слідча (розшукова) дія дозволяє зафіксувати первинні ознаки протиправного діяння та отримати максимально достовірну інформацію про його обставини.

Оскільки сексуальне насильство щодо неповнолітніх, зазвичай, вчинюється за місцем проживання потерпілого або спільного проживання з кривдником, огляд проводиться за відповідною адресою (квартира, будинок).

Підвищення ефективності та достовірності огляду може бути забезпечене участю неповнолітнього постраждалого, якщо його психоемоційний стан це дозволяє. Наведене спрямоване на відтворення обстановки протиправного діяння, яка могла бути змінена, та для надання допомоги слідчому у правильному сприйнятті й оцінці свідчень постраждалого та виявлення криміналістично вагомої інформації. При цьому необхідно дотримуватися принципів мінімізації емоційної травматизації дитини та забезпечення її безпеки.

Проведенням огляду за участю потерпілої дитини з'ясовуються:

- частина квартири (будинку), де сталося протиправне діяння;
- взаємне розташування всіх учасників події у момент її вчинення;
- перелік та послідовність використання предметів/знарядь вчинення насильства, де вони знаходилися до моменту протиправного діяння та перебувають під час огляду;
- вчинений опір з боку потерпілого та його вплив на оточуючу обстановку;
- сліди застосування предметів чи знарядь протиправного діяння на елементах обстановки;
- тілесні ушкодження, отримані постраждалим у результаті взаємодії з предметами інтер'єру;
- наявність слідів біологічного походження та їх розташування тощо.

Під огляди речей та документів можуть підпадати:

- мобільні телефони, смартфони, на яких можуть міститися відомості про обставини кримінального правопорушення (відео-, аудіофайли, фото, текстові повідомлення, щоденники);
- документи, що можуть бути пов'язані з протиправними діями (наприклад, постанови суду, листи або попередні адміністративні матеріали);
- сторінки у соціальних мережах або на сайтах оголошень, які містять погрози, неправдиву інформацію, спроби примусу, шантажу, дискредитації дитини;
- одяг постраждалого та правопорушника, на якому можуть бути пошкодження, сліди речовин біологічного походження або інші речовини, що підтверджують факт насильства;
- знаряддя, що використовувалися для вчинення протиправного діяння.

Проведення огляду здійснюється з дотриманням прав і безпеки дитини, мінімізації ризику повторної травматизації та відповідно до положень ст. ст. 224-225 КПК України. За необхідністю забезпечується присутність психолога або соціального працівника, а сама процедура проводиться у максимально доступній та безпечній формі, відповідно до принципів *child-friendly justice* та міжнародних стандартів (Конвенція ООН про права дитини, Lanzarote Convention, Рекомендації Ради Європи CM/Rec(2010)12).

Однією з основних слідчих (розшукових) дій, під час якої використовується допомога спеціаліста, є огляд, зокрема місця події, що полягає у безпосередньому сприйнятті учасниками об'єктів з метою виявлення слідів кримінального правопорушення та інших

речових доказів, з'ясування обставин події. Огляд належить до числа початкових, неповторних та незамінних слідчих (розшукових) дій. Під час огляду місця події оглядають об'єкти, що можуть мати відношення до події злочину, залежно від розглянутих нами вище слідчих ситуацій.

Загальні правила й умови проведення огляду регламентовані ст. 237 КПК України. Цією ж статтею передбачено участь спеціаліста під час проведення слідчої (розшукової) дії та окреслено завдання, що входять у компетенцію спеціаліста. «З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в огляді може запросити спеціалістів. ... При огляді слідчий, прокурор або за їх дорученням залучений спеціаліст має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження». Зазначені дії слідчого та спеціаліста проводяться для вирішення завдань огляду з метою встановлення обставин вчиненого кримінального правопорушення, викладених нами вище. Вирішення більшості із зазначених завдань можливе лише шляхом проведення ретельного дослідження обстановки місця події, для чого і залучаються різного роду спеціалісти.

На досудовому розслідуванні до огляду місця події частіше за все залучаються спеціалісти-криміналісти, якими є працівники органів досудового розслідування підпорядковано поліції або Експертної служби МВС. Відповідно до Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування Національної поліції України та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події, затвердженої наказом МВС України від 03.11.2015 № 1339 спеціалістами є «інспектори-криміналісти, старші інспектори-криміналісти, техніки-криміналісти, а у разі утворення секторів техніко-криміналістичного забезпечення слідчих дій – керівники зазначених секторів, які входять до структури відповідних органів досудового розслідування, та працівники Експертної служби МВС у складі спеціалізованої пересувної лабораторії, які володіють спеціальними знаннями та можуть надавати консультації під час досудового розслідування з питань, що потребують спеціальних знань і навичок, та залучені як спеціалісти для надання безпосередньої технічної допомоги сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування».

Дії спеціалістів-криміналістів, залежно від стадії огляду, достатньо повно регламентовано Інструкцією про порядок залучення працівників

органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події. Основні завдання спеціалістів-криміналістів містяться у п. 3-12 Інструкції: «3) на початку огляду слідчий спільно зі спеціалістами визначають межі та порядок проведення огляду, після чого спеціаліст здійснює фотографування та відеозйомку місця події; 4) після отримання доручення слідчого на проведення динамічної стадії ОМП та завдання на виявлення слідової інформації спеціалісти визначають алгоритм пошуку доказів (слідів, речей, документів) і методи їх виявлення, після чого узгоджують свої дії із слідчим та за його погодженням приступають до проведення ОМП; 5) дії спеціалістів, які безпосередньо пов'язані з виявленням, закріпленням та вилученням слідів і речових доказів, здійснюються відповідно до тактики огляду місця події та методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень; 6) перед переміщенням об'єкта (з метою огляду та виявлення слідової інформації) спеціалістом здійснюється його вузлова фотозйомка; 7) під час проведення пошуку та виявлення слідів спеціалісти застосовують наявні технічні засоби та використовують насамперед неруйнівні методи їх виявлення, а в разі недосягнення позитивного результату – руйнівні методи виявлення слідової інформації; 8) перед використанням руйнівних методів пошуку слідів спеціалісти повинні отримати від слідчого згоду на їх застосування та визначитися з пріоритетом слідової інформації, яка підлягає виявленню, з метою подальшого проведення експертних досліджень у лабораторних умовах; 9) про вжиті заходи та факти виявлення слідової інформації спеціалісти інформують слідчого. Під час огляду здійснюються фотографування та вилучення виявлених об'єктів, фіксуються методи їх виявлення із зазначенням про це у протоколі ОМП; 10) під час фіксації виявленої слідової інформації в протоколі спеціалісти надають допомогу слідчому в описі специфічних ознак (вид та кількість виявлених слідів, їх локалізація, спосіб виявлення); 11) за можливості сліди вилучаються разом з об'єктами-слідоносцями. У разі неможливості вилучення слідової інформації з об'єктом-слідоносцем спеціалістом здійснюється їх фотографування за правилами масштабної фотозйомки та виготовлення копій (відбитків та зліпків) цих слідів. Уся слідова інформація, об'єкти-слідоносці та інші предмети упаковуються за допомогою спеціаліста згідно з установленими вимогами та передаються слідчому, який здійснює огляд; 12) спеціаліст відповідає за якість та повноту виконання отриманих від слідчого або керівника органу досудового розслідування доручень під час проведення ОМП».

Спеціаліст-криміналіст на місці події повинен взаємодіяти зі

слідчим та іншими учасниками слідчо-оперативної групи. Взаємодія спеціаліста з учасниками огляду починається ще до виїзду на місце події на підготовчому етапі, що надає можливість заздалегідь з'ясувати склад слідчо-оперативної групи. Спеціаліст-криміналіст на підготовчому етапі на запрошення слідчого бере участь в обговоренні наявної інформації щодо події правопорушення, порядку проведення дій на місці події, висловлює думки щодо доцільності залучення інших фахівців і застосування технічних засобів. Отримавши інформацію щодо правопорушення, спеціаліст обирає необхідні прилади, інструменти та матеріали.

Прибувши на місце події, спеціаліст разом з слідчим визначає межі огляду та вживає заходів до того, щоб ніхто із сторонніх не перебував у цих межах. Визначення меж огляду проводиться одночасно із здійсненням орієнтовної та оглядової фотозйомки. Потім спеціаліст поступово обходить територію у межах огляду, виявляючи, вилучаючи та фіксуючи сліди й інші речові докази. Визначивши коридор для переміщення місцем події, спеціаліст, по можливості з особою, якій відома інформація щодо звичайного розташування предметів (як правило, власником приміщення), обходить територію, з'ясовуючи при цьому, які саме предмети переміщалися і знаходяться не на своєму звичному місці, положення яких змінено тощо.

Якщо відсутня можливість використати показання зазначених осіб, спеціаліст виконує цю роботу самостійно, визначаючи зміни у розташуванні предметів по слідах (нетипове розташування предметів, пилові сліди відшаровування, нашарування, порушена павутина, подряпини на поверхні тощо). Аналізуючи виявлені сліди, спеціаліст складає власне уявлення щодо моделі події, визначає ймовірні місця розташування невидимих слідів і починає їх виявлення. Приналежність виявлених слідів до події встановлюється під час їх дослідження безпосередньо на місці події з урахуванням їх розташування та взаєморозташування, давності їх залишення тощо. Переходячи від вузла до вузла, спеціаліст послідовно відпрацьовуючи територію огляду, виявляє, вилучає, фіксує й упаковує сліди відповідно до встановлених вимог. Під час загального огляду не можна вносити зміни в обстановку для запобігання знищенню слідів. На стадії загального огляду, не порушуючи розташування предметів, спеціаліст-криміналіст робить оглядову, орієнтуючу та вузлову фотозйомку.

На етапі детального огляду спеціаліст-криміналіст використовує весь арсенал наявних техніко-криміналістичних засобів виявлення, фіксації і вилучення слідів та об'єктів. На цій динамічній стадії огляду можна змінити положення предметів, що оглядаються та використати

технічні засоби для виявлення слідів. На цій стадії огляду спеціаліст-криміналіст виконує такі дії: вивчає деталі обстановки місця події, вузли, на які умовно було розбито місце події під час загального огляду, а також кожен виявлений предмет і слід окремо; визначає чи не залишені виявлені сліди у момент вчинення злочину; вивчає об'єкти так, щоб не пошкодити наявні на них сліди і не залишити свої; визначає, прийоми та вибирає техніко-криміналістичні засоби, за допомогою яких можуть бути вилучені знайдені на місці події сліди та предмети; визначає сліди й об'єкти, що мають бути вилучені; проводить детальну фотозйомку виявлених предметів і слідів.

Завершальний етап огляду місця події визначається тим, що спеціаліст-криміналіст допомагає слідчому вилучити й упакувати виявлені сліди й об'єкти для забезпечення їх збереження під час транспортування. Відповідно до ст. 71 КПК України спеціаліст знайомиться з протоколом слідчої (розшукової) дії та має право робити зауваження, що підлягають занесенню до протоколу. Спеціаліст-криміналіст допомагає слідчому у складанні протоколу огляду, надаючи йому наступну інформацію, що стосується проведеної ним роботи: де, на якій поверхні, на якому предметі або речовині виявлено сліди; описує вид слідів за загальноприйнятою класифікацією (поверхневі, об'ємні, динамічні, статичні, видимі, невидимі тощо); розмір і конфігурацію (довжина, глибина, ширина) слідів; якими об'єктами або частинами об'єктів залишено сліди; особливості слідоутворюючих об'єктів, що відобразилися у слідах; якщо сліди поверхневі, то якою на вигляд речовиною (забруднення, пил, фарба тощо) вони сформовані; розташування та взаємне розташування слідів (якщо їх декілька) і відстань між ними; способи виявлення, фіксації та вилучення слідів з описом використаних методів, прийомів і технічних засобів. Опис виявлених слідів робиться у повному обсязі таким чином, щоб за описом можна було відрізнити ці сліди від інших.

Судово-медичні експерти або лікарі обов'язково залучаються до огляду трупа (ст. 238 КПК України), а під час розслідування дій сексуального та насильницького характеру щодо дітей можуть залучатися на розсуд слідчого, як правило у разі заподіяння тілесних ушкоджень. Можливо залучати як спеціалістів лікарів, які виїжджають у складі бригади невідкладної медичної допомоги для надання допомоги потерпілим. Вони також можуть надати інформацію щодо наявності, локалізації, ступеня тяжкості тілесних ушкоджень. Можливо також залучення спеціаліста-психолога, якими можуть бути штатні психологи підрозділів поліції або лікарі медичного закладу.

Обшук – слідча (розшукова) дія, що проводиться з додержанням вимог ст. ст. 233-236 КПК України «з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб». Допомога спеціалістів під час обшуку полягає у сприянні виявленню та вилученню об'єктів, що мають значення для кримінального провадження. Вона виявляється у таких діях: виявлення шуканого; збір інформації, що доводить приналежність знайдених об'єктів конкретній особі; виявлення, вилучення та фіксації предметів, слідів, речовин, що у подальшому можуть бути об'єктами експертного дослідження; застосуванні техніко-криміналістичних засобів: пошукові прилади, засоби освітлення, в тому числі в ультрафіолетовій та інфрачервоній зонах спектру тощо з метою пошуку та недопущення пошкодження предметів і слідів.

При розслідуванні сексуального насильства проти неповнолітніх обшук зазвичай проводиться за місцем мешкання та/або перебування підозрюваного, яке може бути як окремим, так і спільним з потерпілим. Об'єктами пошуку виступають знаряддя, які могли бути використані для вчинення протиправного діяння (зброя, господарські чи побутові предмети), а також мобільні телефони, комп'ютерна техніка та інші носії інформації, на яких можуть зберігатися докази протиправних дій.

У сучасних умовах, з урахуванням збройної агресії РФ проти України доступу громадян до зброї та особливостей, питання проведення обшуку під час розслідування набуває особливої актуальності. Слід враховувати, що зброя може використовуватись як з метою залякування неповнолітнього, так і здійснення опору працівникам правоохоронних органів.

У більшості випадків для проведення обшуку потрібні криміналістичні знання, тому як спеціалісти залучаються експерти-криміналісти. У науковій літературі іноді приділяється увага необхідності залучення до проведення обшуку певних спеціалістів, наприклад, при можливому вилученні слідів біологічного походження – спеціаліста-біолога, наркотичних засобів – спеціаліста-хіміка тощо. На нашу думку, у цьому немає необхідності, оскільки криміналістичні, а саме знання з криміналістичної техніки, що вважаються спеціальними, охоплюють широке коло різного роду галузей і є достатнім для вилучення різного роду слідів, залучали саме спеціаліста-криміналіста.

Головне завдання в діяльності спеціаліста-криміналіста під час обшуку полягає у виявленні предмета, що має значення для справи, потім оглянути даний предмет, зафіксувавши всі виявлені на ньому сліди, що мають відношення до кримінального провадження. Слідами за

розглядуваною категорією кримінальних проваджень на знайдених при обшуку об'єктах можуть бути відбитки рук, мікрочастки на знаряддях, що застосовувались під час нанесення тілесних ушкоджень; залишки речовин біологічного походження: слини, сперми, крові, потожирової речовини, епідермісу; рідкі речовини: вода, сік, інші харчові продукти на одязі та предметах господарського призначення; нашарування ґрунту та інших речовин на одязі та взутті; запах людини тощо. Спеціалісти-криміналісти володіють необхідними спеціальними знаннями для вилучення будь-яких з означених слідів або предметів.

Зупинимось на окремих проблемних моментах діяльності спеціаліста. Під час вилучення предметів у ході проведення обшуку іноді виникають питання щодо належності їх підозрюваному. Кваліфікований огляд спеціалістом виявлених предметів дозволяє виявити на них сліди пальців потерпілого або підозрюваного, мікрочастинки та мікросліди, за якими можна встановити факт їх приналежності конкретній особі. Тому важливо перед початком обшуку попередити учасників обшуку про обережність вилучення виявлених речей. Під час інструктажу слідчій іноді не звертає на це належної уваги. Спеціаліст повинен роз'яснити присутнім правила поводження з вилученими об'єктами залежно від їхніх видів.

Традиційною є діяльність спеціаліста з уточнення змісту протоколу, корегування планів і схем, що складаються. У межах своїх спеціальних знань спеціаліст допомагає слідчому під час опису слідів і предметів, що вилучаються, умов їх виявлення, фіксації та вилучення, а також засобів, що під час цього застосовувались; індивідуальні ознаки вилучених об'єктів; характеристики фотоапаратури та відеотехніки. Спеціаліст залучається також для проведення відеозапису та фотозйомки. Правила їх проведення є традиційними та не потребують особливої уваги. Зазначимо лише, що найбільш важливою є фото- та відеофіксація моменту, коли об'єкти вилучаються, а також місця, де вони знаходились.

Окремого значення в розслідуванні кримінальних правопорушень досліджуваної категорії набуває й слідчий експеримент. Відповідно до ст. 240 КПК України слідчий експеримент проводиться з метою перевірки та уточнення відомостей, що мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, шляхом відтворення дій, обстановки, конкретної події та проведення необхідних дослідів чи випробувань. Слідчий експеримент найчастіше проводиться за участю потерпілих та підозрюваних, рідше – свідків. До проведення слідчого експерименту рекомендується залучати спеціалістів: спеціаліста-криміналіста для фіксації слідів протиправного діяння та судового медика у разі наявності фізичних ушкоджень у постраждалого, що дозволяє забезпечити

повноцінне документування фактів та отримання достовірних доказів відповідно до ст. 224–225 КПК України та міжнародних стандартів захисту прав дитини.

У разі необхідності проведення слідчого експерименту за участю неповнолітнього, зусилля уповноважених осіб спрямовуються на мінімізацію психологічного стресу, присутність психолога чи соціального працівника, використання спеціально обладнаних приміщень, обмеження часу та кількості присутніх осіб і т. ін. Проведенню слідчого експерименту передують детальний допит особи щодо обставин вчинення сексуального насильства. На підставі його результатів уповноважена особа може прийняти рішення про необхідність проведення розглядуваної процесуальної дії.

Не менш важливою слідчою (розшуковою) дією у встановленні обставин протиправного діяння є освідування. Відповідно до ст. 241 КПК України його здійснює слідчий або прокурор для виявлення на тілі потерпілого, підозрюваного чи свідка видимих слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібна судово-медична експертиза. Результативність освідування значною мірою, залежить від оперативності його проведення. У випадку сексуального насильства стосовно до дитини її освідування має проводитися якомога раніше після повідомлення про подію, адже навіть незначні тілесні ушкодження або інші фізичні ознаки злочину можуть з незначним проміжком часу зникати. Це ускладнюватиме оцінку механізму їх виникнення як таких, що є наслідком протиправного діяння.

У разі потреби до проведення освідування як спеціаліст залучається лікар, який допомагає слідчому виявити та описати на тілі сліди насильства. Для потерпілої дитини такими можуть бути: синці, садна, гематоми, подряпини, опіки, укуси, рубці та інші ушкодження. Усі виявлені сліди із визначенням форми, розміру, кольору, місця розташування на тілі мають бути відображені в протоколі. Проведення освідування підозрюваного спрямоване на виявлення слідів протиправного діяння або особливих ознак на його тілі. Проте через час, який часто минає від моменту вчинення злочину до повідомлення особі про підозру, доцільність проведення цієї дії щодо підозрюваного може знижуватися. Водночас особливі ознаки на закритих частинах тіла можуть підтверджувати свідчення постраждалих неповнолітніх щодо відповідного факту.

Проведення всіх зазначених та інших слідчих (розшукових) дій спрямоване на максимальне отримання криміналістично вагомої інформації, необхідної для пізнання механізму вчинення кримінального правопорушення та надання правової оцінки діям правопорушників.

З іншого боку, всі дії мають спрямовуватись на мінімізацію психологічного травмування постраждалих дітей, які братимуть участь в проведенні процесуальних дій. Таким чином підготовка уповноваженою особою до проведення розслідування кримінальних правопорушень сексуального характеру проти дітей вимагає належного рівня знань їхніх особливостей, чим буде забезпечена реалізація завдань кримінального провадження.

3.3. Використання можливостей судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень сексуального характеру відносно дітей

Злочини проти статевої недоторканості й статевої свободи дітей є такими правопорушеннями, які часто невіправно уражають дитячу душу, заподіюють психічних травм, внаслідок яких потерпілі (серед них більше дівчат, але звісно є й хлопці) усе життя не можуть відновити довіру до світу, побудувати близькі емоційні стосунки.

На жаль, душевних травм потерпілим завдають не лише дії гвалтівника, а й подальші події, як от, осуд оточуючих, недовіра до слів потерпілої дитини, залишення насильника безкарним. Тож ефективне проведення розслідування, а також застосування недискримінаційних та таких, що не травмують потерпілого повторно, правових процедур є також і запорукою початку відновлення душевного благополуччя дитини.

Для збирання належної доказової бази може бути призначена низка судових експертиз: судово-медичні (дослідження й констатування специфічних тілесних ушкоджень і захворювань), судово-біологічні (виявлення групової належності плям крові, слини та інших виділень людського організму, молекулярно-генетична: ДНК), судово-психологічні (встановлення психологічних підстав для з'ясування особливої уразливості жертви, порушення її психічного благополуччя, розкриття вікових закономірностей її поведінки під час або після насилля, психологічна оцінка її показань), судово-психіатричні (у випадках, коли слід оцінити закономірності поведінки й емоційного стану дитини, яка має психічні розлади або порушення розвитку), експертиза матеріалів, речовин та виробів з них (виявлення та дослідження мікрочастинок, волокон і волокнистих матеріалів), криміналістичні (дактилоскопічна, трасологічна, портретна), комп'ютерно-технічні (з метою вилучення вмісту гаджетів), мистецтвознавчі експертизи.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки,

техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду.

Відповідно до ст. 242 далі – КПК України, експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, підставою для її проведення є процесуальний документ, складений уповноваженою на те особою (органом), договір з експертом чи експертною установою, укладений за письмовим зверненням особи у випадках, передбачених законом.

За результатами проведення експертизи складається висновок експерта, який є процесуальним джерелом доказів та незамінним інструментом для доведення вини правопорушника і захисту прав дитини у таких складних справах, надаючи об'єктивні докази для правосуддя.

Під час розслідування зґвалтувань, вчинення розпусних дій та інших злочинів у статевій сфері також велике значення має і обстеження потерпілих і підозрюваних у скоєнні цих злочинів.

Основні види експертиз та їхня роль у процесі розслідування

При розслідуванні зґвалтувань щодо неповнолітніх осіб для вирішення питання про досягнення потерпілими статевої зрілості призначення судово-медичної експертизи є обов'язковим.

Судово-медична експертиза проводиться з метою вирішення таких основних завдань:

- встановлення характеру тілесних ушкоджень, наявності слідів насильства, сперми, ДНК;
- визначення ознак сексуального насильства.

Для отримання даних про вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням у тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи (зґвалтування), а також встановлення типу тілесних ушкоджень, що вказують на насильницький статевий акт, після відкриття кримінального провадження щодо потерпілої особи призначається судово-медична експертиза. За її допомогою визначають наявність факту статевого акту й наслідки зґвалтування (ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, вагітність, зараження венеричною хворобою тощо). Об'єктами дослідження цього виду експертизи є потерпілі, підозрювані, їхній одяг, взуття, а також інші речові докази, що є важливими для встановлення точної та достовірної інформації, яка буде викладена у висновку експерта.

Інколи потерпілі діти чинять гвалтівникові фізичний опір, внаслідок чого на тілі підозрюваного можуть бути виявлені подряпини, садна, синці. Такі ушкодження дають змогу впізнати гвалтівника і є доказом опору, який йому чинився. Тому особу, яка підозрюється в скоєнні

згвалтування, бажано якомога швидше після його скоєння направити на до обстеження. Інколи обстеження обвинувачуваного підтверджують заяву потерпілої (виявлення конкретних ушкоджень у місцях, зазначених нею).

Залежно від обставин згвалтування на вирішення судово-медичної експертизи ставлять такі питання (цей перелік є орієнтовним й може бути уточненим у ході консультації з експертом):

- Чи є на тілі потерпілої особи тілесні ушкодження? Якщо так, то яка їхня давність? Чи є вони такими, що характерні для насильницького сексуального контакту?

- Чи порушена у потерпілої дівоча пліва? Якщо так, то яка давність ушкодження? Якщо ні, то чи дозволяли її форма і розташування здійснити статевий акт без її ушкодження?

- Чи є на тілі потерпілої особи ознаки проникнення у її тіло (вчинення статевого акту) у природній або неприродній формі?

- Чи відповідає характер виявлених тілесних ушкоджень потерпілої обставинам, які викладені нею/ним, механізму, який потерпіла продемонструвала під час слідчого експерименту?

- Чи є на тілі потерпілої плями крові або сперми? Якщо так, то яка їх група та походження?

- Чи жила потерпіла раніше статевим життям?

- Чи має потерпіла хвороби, що передаються статевим шляхом? Якщо так, який орієнтовний час зараження?

- Чи має потерпіла особа вагітність? Якщо так, то який термін вагітності?

У випадку отримання потерпілою внаслідок згвалтування тілесних ушкоджень і її госпіталізації, то судово-медичний огляд проводиться в лікувальному закладі.

Участь судового експерта-медика може бути необхідною під час освідування, яке є слідчою (розшуковою) дією. Згідно зі ст. 241 КПК освідування здійснюється на підставі постанови слідчого або прокурора та, за необхідності, за участю судово-медичного експерта або лікаря. Слідчий не вправі бути присутнім при освідуванні особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголювати особу, яка підлягає освідуванню. При освідуванні також здійснюється фіксування наявності чи відсутності на тілі особи, яка підлягає освідуванню, слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет шляхом фотографування або відеозапису. Отримані зображення, демонстрація яких може вплинути на репутацію освідуваної особи, зберігаються в опечатаному вигляді і надаються лише суду під час судового розгляду.

У справах про згвалтування підозрюваний також підлягає

освідуванню або направляється на судово-медичну експертизу. На її вирішення можуть бути поставлені такі питання (перелік питань є орієнтовним):

– Чи є на тілі підозрюваного тілесні ушкодження? Якщо так, то яка їхня давність? Чи відповідає час їх виникнення часу вчинення злочину?

– Якщо на тілі потерпілого є тілесні ушкодження, який механізм їх виникнення? Чи є вони властивими для ситуації чинення опору діям підозрюваного?

– Чи є на статевих органах, тілі або одязі підозрюваного сліди біологічного походження, що належать потерпілій (клітини піхвового епітелію, кров, сперма, волосся)?

– Чи має підозрюваний хворобу, що передається статевим шляхом? Якщо так, то якої та коли відбулося зараження? Чи могли вони бути передані потерпілій?

– Чи є у підозрюваного анатомо-фізіологічні особливості, що унеможливають або, навпаки, полегшують вчинення статевого акту?

Судово-біологічна експертиза може бути призначена у разі необхідності дослідити одяг (у деяких випадках окремі ділянки поверхні тіла) потерпілої або підозрюваного для виявлення групової належності плям крові, слини та інших виділень людського організму (біологічні сліди людини, біологічний матеріал живих осіб та трупів, що містять клітини з ядрами: кров, сперма, букальний епітелій, слина, піднігтьовий вміст, кістки і зуби, волосся з цибулиною).

Останнім часом у ході розслідування кримінальних правопорушень про зґвалтування набувають поширення генноідентифікаційні (геннотипоскопічні) експертизи, основним завданням яких є ідентифікація конкретної особи на основі генетичної інформації, що є в біологічних частинках, частинках шкіри, а також у виділеннях – слині, поту та крові.

Призначати дослідження біологічного матеріалу з використанням можливостей молекулярно-генетичної (геннотипоскопічної) експертизи доцільно у випадках потреби встановлення належності крові, слини, сперми, волосся, органів, тканин чи окремих частин тіла конкретній особі або виключення такої належності, а також для встановлення статевої належності біологічних слідів та об'єктів і для встановлення факту настання вагітності після зґвалтування з метою визначення того, що вагітність настала від конкретної особи й остання є генетичним батьком дитини.

Об'єктами для генетичного дослідження можуть бути кров, слина, сім'яна рідина й деякі інші виділення людини, а також волосся, кістки, зуби, нігті й піднігтьовий вміст та інші тканини й органи або окремі

частини тіла. Об'єктами дослідження можуть бути зразки біологічного матеріалу як від живих осіб, так і біологічні сліди на речових доказах.

Орієнтовний перелік питань, що можуть бути поставлені на вирішення судово-біологічної експертизи є такими:

- Яка природа даного об'єкта? Якщо він біологічного походження, то яка його таксономічна належність?

- Чи є на предметі-носії (зазначається, якому саме) мікрооб'єкти (частки) біологічного походження? Якщо є, то яка їхня таксономічна належність?

- Чи є волосся, знайдене на предметі-носії (зазначається, на якому), волоссям людини (тварини)?

- Чи можливо встановити генетичні ознаки наданого на дослідження матеріалу?

- Чи є надані на дослідження зразки біоматеріалу генетично дотичними одне одному? Чи збігаються генетичні ознаки?

- Чи можливе встановлення наявності генетичних ознак конкретної особи в змішаних слідах біологічного походження?

- Чи є надані на дослідження матеріали генетично спорідненими між собою під час проведення порівняльного аналізу генетичних ознак?

- Чи містяться біологічні сліди на наданому на дослідження об'єкті?

- Чи є спорідненість біологічних змивів з предмета та наданого на дослідження зразка біологічного матеріалу?

- Чи належить біологічний матеріал (кров, слина, сперма, волосся, органи, тканини та окремі частини тіла) конкретній особі?

Наведений перелік не є вичерпним. Перед проведенням молекулярно-генетичної експертизи можуть бути поставлені й інші питання в межах предмета експертного дослідження.

У кримінальних провадженнях, розпочатих за фактами посягання на статеву недоторканість та статеву свободу неповнолітніх одним із ключових інструментів забезпечення повного, всебічного та неупередженого розслідування, а також захисту прав і законних інтересів дитини є судово-психологічна експертиза.

Судово-психологічна експертиза у ході розслідування кримінальних правопорушень проти статевої недоторканості (свободи) дітей, попри відродження судової психологічної експертизи в другій половині ХХ ст. й розвитку упродовж усього часу незалежності України набула значного поширення упродовж останнього десятиріччя. Це пов'язано зі зміною орієнтованості спрямування системи правосуддя на захисний підхід щодо дитини, імплементацією в національне законодавство норм правосуддя, дружнього до дитини, передовсім

Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротської конвенції), що ратифікована Верховною Радою України в 2012 році.

Стаття 30 Конвенції Ради Європи про захист прав дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства закріплює основні принципи щодо розслідування та кримінального провадження злочинів щодо сексуальної недоторканості: пріоритетності, в найкращих інтересах та з повагою до прав дитини, реалізуючи захисний підхід до постраждалих, унеможливаючи посилення розслідуванням та кримінальним провадженням отриманої дитиною травми, за можливості й доцільності, з наданням допомоги. Країни, що ратифікували конвенцію, мають вжити необхідних заходів для забезпечення проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки, у спеціально обладнаному чи прилаштованому для цих цілей приміщенні; особою, за можливості, однією, спеціально підготовленою для цих цілей, можливості супроводження дитини її законним представником або дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше.

Відповідно до ст. 28 Конвенції ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства обтяжуючими обставини під час визначення покарання за правопорушення, вчинені проти статевої недоторканості, є завдання серйозної шкоди фізичному або психічному здоров'ю потерпілого, вчинення злочину щодо особливо вразливої жертви.

Упровадження цих норм у вітчизняну правову систему є підставою необхідності застосування спеціальних знань з психології для встановлення психологічних чинників для заподіяння шкоди психічному здоров'ю дитини, яке уражається внаслідок психотравми, а також підстав для встановлення особливої уразливості жертви, психологічними підставами для якої є, серед іншого, встановлення нездатності потерпілої повною мірою розуміти характер та значення вчинених щодо неї дій сексуального характеру та чинити їм опір. Установлення цих юридичних фактів є, що обтяжують покарання обставинами.

Для встановлення цих обставин перед експертом ставляться такі питання:

– Чи наявні психологічні ознаки переживання дитиною (ПІБ, рік народження), психотравмувальної ситуації внаслідок подій, що є предметом розслідування у цьому кримінальному провадженні? Якщо так, то в чому вони виявились?

– Чи здатна дитина (ПІБ, рік народження), з урахуванням рівня психічного розвитку, індивідуально-психологічних особливостей і

психічного стану, повною мірою розуміти характер і значення дій сексуального спрямування, що вчинялися щодо неї, та чинити їм опір?

Об'єктами такої судово-психологічної експертизи є дитина (експертне обстеження якої має провести експерт-психолог) і матеріали кримінального провадження, що відображають суттєві ознаки протиправної ситуації (заяви про вчинене правопорушення, протоколи оглядів гаджетів потерпілих чи висновки комп'ютерно-технічних експертиз, де відображено листування потерпілого), специфіку поведінки й розвитку дитини: відомості про її навчання й поведінку в навчальному закладі (особова справа учня, психолого-педагогічні характеристики, протоколи допитів класних керівників, практичних психологів, однокласників), керівників гуртків і секцій, де дитина отримує позашкільну освіту, в родині (протоколи опитувань батьків, зокрема тих, хто проживає окремо, інших родичів), медичні документи (медична картка амбулаторного хворого, інші).

Однією із проблемних особливостей злочинів проти статевої недоторканості (свободи) дітей є їхня висока латентність оскільки, в ході розслідування часто не залишається об'єктивних слідів злочину. Адже діти часто тижнями, місяцями, а то й роками мовчать про насильство, що вчиняється щодо них, бо часто вони є емоційно й економічно залежними від злочинця, є заляканими, не знають, із чого почати таку розмову чи не мають кому довіритися. Зрозуміло, що до часу, коли дитині вже несила й вона розповість про насильство про якісь біологічні сліди говорити не доводиться й слідчий і суд постають перед ситуацією, коли слову неповнолітнього протистоїть слово дорослої людини, яка твердить, що дитина верзе нісенітницю, обмовляє дорослого. Нормальній людській свідомості важко прийняти факт зґвалтування дитини дорослим, який часто має опікуватися нею (часто такі злочини вчиняють вітчимами, знайомі чи знайомі родини), несвідомо захищаючись, люди часто підсвідомо вирішують, що дитина бреше.

Окрім того, відповідно до п. 62 Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, «Слід заохочувати аудіовізуальні заяви дітей, які стали свідками або жертвами <...>», до п. 72: «З урахуванням найкращих інтересів і добробуту дітей, повинна існувати можливість для судді дозволяти дитині не давати свідчення», нині усталеною є практика фіксування допитів дітей на відеозапис і вжиття заходів щодо уникання повторних опитувань дітей.

За таких умов великого значення набуває оцінювання показань дитини, зокрема й таких, що зафіксовані відеозаписом.

Висновки експерта-психолога щодо психологічних особливостей комунікативної діяльності дитини у ході процесуальної дії, що

зафіксована відеозаписом (наявність чи відсутність у ході опитування дитини умов, передбачених нормами правосуддя, дружнього до дитини; наявність у розповіді психологічних «слідів» минулого досвіду, орієнтовно-настановної поведінки, несамотійного відтворення подій), а також висновок експерта щодо міри здатності дитини (потерпілого, свідка чи підозрюваного) сприймати та відтворювати суттєві обставини подій, що мають значення для справи / провадження, можуть стати психологічною підставою для оцінки практиками правозастосування показань дитини та надають можливість уникнути необхідності повторних опитувань, зокрема, в суді.

Об'єктами такої судово-психологічної експертизи є відеозапис допиту (слідчого експерименту), її протокол та стенограма.

З цією метою перед експертом можуть бути поставлені такі питання:

– Які психологічні особливості має процес відтворення дитиною (ПШБ, рік народження) обстановки та обставин подій за матеріалами відеозапису проведення її допиту від (дата)?

– Яка психологічна характеристика комунікативної діяльності дитини (ПШБ, рік народження), у процесі відтворення нею подій, в ході проведення її допиту від (дата)?

– Чи наявні в поведінці дитини (ПШБ, рік народження), психологічні особливості, властиві для самотійного чи несамотійного відтворення нею певних подій під час проведення за її допиту від (дата)?

– Чи є у відеозаписі відтворення обстановки та обставин подій указівки на реалізований суттєвий вплив на зміст показань дитини (ПШБ, рік народження) психологічного впливу з боку осіб, які брали участь у проведенні даної слідчої дії?

Наявність у потерпілої дитини психічних розладів чи порушень розвитку виключає можливість проведення судово-психологічної експертизи. Якщо слідство володіє інформацією про порушення розвитку дитини (для прикладу, розумова відсталість) чи наявність у неї психічних розладів, на яке може указувати вкрай низький рівень розвитку мовленнєвих навичок, навчання в інклюзивному класі, з педагогом-асистентом, дублювання класів, незрозуміла для оточуючих нетипова для дітей такого віку поведінка тощо, доцільно призначати комплексну судову психолого-психіатричну чи судово-психіатричну експертизу.

Судово-психіатрична експертиза в справах про статеві злочини призначається органами досудового розслідування чи суду і проводиться для отримання відповіді на запитання, що виникають під час розслідування кримінальних проваджень щодо статевої недоторканості дітей, які мають вади розвитку чи психічні розлади (зокрема, й такі, що

настали внаслідок злочину), а також можливого психічного розладу підозрюваного та (за наявності такого) впливу розладу на його поведінку. Наявність у потерпілої дитини психічного розладу чи вади розвитку є підставою для констатації її нездатності розуміння характеру і значення дій сексуального характеру, що вчиняли стосовно нею й чинити опір та констатації особливої уразливості жертви.

Такі експертизи проводять державні спеціалізовані судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України.

Експертиза може проводитися амбулаторно, стаціонарно та посмертно. Предметом експертизи є визначення психічного стану осіб, відносно яких призначено експертизу, у конкретні проміжки часу й щодо певних обставин, що становлять інтерес для органів досудового слідства та суду.

Об'єктами дослідження цієї експертизи є:

- підозрювані, щодо яких в органів дізнання та досудового слідства виникли сумніви про їхню психічну повносправність;
- обвинувачені й підсудні, щодо яких в органах досудового слідства та суду виникли сумніви про їхню осудність або можливість за психічним станом брати участь у слідчих діях чи судовому засіданні;
- свідки й потерпілі, щодо яких в органах досудового слідства та суду виникли сумніви про їхню психічну повносправність;
- потерпілі, щодо яких вирішується питання про взаємозв'язок змін у їхньому психічному стані зі скоєними проти них протиправними діями;
- матеріали кримінального провадження, медична документація, аудіовізуальні матеріали й інша інформація про психічний стан особи (анамнез, історія хвороби), відповідно до якої проводиться експертиза.

Орієнтовний перелік питань, що вирішуються судово-психіатричною експертизою щодо підозрюваних, обвинувачених та підсудних є такими:

- Чи страждає особа на психічні розлади (хронічне захворювання, недоумство, тимчасовий розлад), педофілію чи інший статевий розлад (сексуальна девіація) і чи здатний вона за своїм психічним станом усвідомлювати свої дії та керувати ними?
- Чи страждала особа на будь-який психічний розлад у період часу, до якого відноситься інкриміноване їй правопорушення, і чи була вона здатна за своїм психічним станом усвідомлювати свої дії та керувати ними?
- Чи потребує особа за своїм психічним станом застосування примусових заходів медичного характеру, і якщо так, то яких саме?
- Чи перебуває особа у стані неосудності чи обмеженої

осудності?

– Чи здатна особа за своїм психічним станом брати участь у слідчих діях та судовому засіданні?

Орієнтовний перелік питань, що вирішуються судово-психіатричною експертизою стосовно потерпілої особи, є таким:

– Чи має потерпіла особа психічні розлади, що позбавляли її здатності розуміти значення своїх дій або чинити опір?

– Чи здатна потерпіла неповнолітня особа правильно розуміти характер та значення вчинюваних щодо неї дій сексуального характеру?

– Чи страждала особа на будь-який психічний розлад у період часу, до якого належить вчинене відносно неї правопорушення, і чи була вона здатна за своїм психічним станом усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та керувати ними?

– Чи страждає особа у теперішній час на будь-який психічний розлад? Якщо так, то чи перебуває цей психічний розлад у причинно-наслідковому зв'язку з подіями правопорушення?

– Чи страждала особа на будь-який психічний розлад з моменту вчинення відносно неї правопорушення до теперішнього часу? Якщо так, то чи перебував цей психічний розлад у причинно-наслідковому зв'язку з подіями правопорушення?

У деяких випадках можливо і більш доцільно призначати комплексну психолого-психіатричну експертизу.

У кримінальних провадженнях, у яких сексуальне насильство щодо дитини здійснювалося шляхом грумінгу або у випадках, коли малолітні чи неповнолітні були втягнуті у створення порнографічної продукції, слідчому доцільно комплексно підходити до збирання та оцінки доказів, поєднуючи судово-психологічні експертизи з іншими видами судових експертиз.

З урахуванням специфіки таких кримінальних правопорушень, лише показань дитини та результатів судово-психологічної експертизи може бути недостатньо для повного встановлення обставин злочину, механізму його вчинення та ролі кожного з учасників. У зв'язку з цим доцільним є призначення додаткових судових експертиз, спрямованих на фіксацію, вилучення, дослідження та процесуальну оцінку цифрових доказів.

Передусім у таких провадженнях слідчому доцільно призначати комп'ютерно-технічну експертизу, основним завданням якої є отримання, відновлення та дослідження інформації з електронних носіїв. Проведення зазначеної експертизи дозволяє:

– вилучити та відновити з електронних пристроїв (мобільних телефонів, комп'ютерів, планшетів, зовнішніх носіїв, хмарних сервісів)

усі наявні цифрові дані, у тому числі видалені;

- отримати переписку в месенджерах, соціальних мережах, електронній пошті;

- виявити фото-, відеофайли, аудіозаписи, скріншоти, історію пошуку, метадані файлів.

Об'єктами дослідження такої експертизи є персональні комп'ютери, ноутбуки, мобільні телефони, планшети, зовнішні накопичувачі (флешки, жорсткі диски) та дані, що зберігаються у хмарних сховищах.

Орієнтовний перелік основних питань, що можуть бути вирішені комп'ютерно-технічною експертизою, є таким:

- Чи містяться в пам'яті пристрою (телефон, планшет, ПК) матеріали порнографічного характеру, особливо дитяча порнографія?

- Чи є підтвердження листування, зустрічей або передачі файлів між підозрюваним та потерпілою особою (в т.ч. видалені повідомлення)?

- Чи встановлено за допомогою метаданих (EXIF) або історії розташування час та місце створення файлів або момент контакту з жертвою?

- Чи відвідувалися сайти з порнографічним вмістом, чи здійснювався пошук інформації про потерпілих?

- Чи встановлено програми для зміни IP-адреси (VPN), що використовувалися для приховування протиправних дій?

- Чи можливо відновити видалені фото-, відеоматеріали або листування, що стосуються предмета розслідування?

- Чи є підтвердження того, що саме підозрюваний користувався пристроєм у момент вчинення злочину?

Матеріали, вилучені та відновлені в ході комп'ютерно-технічної експертизи, підлягають подальшій правовій та спеціальній оцінці для визнання матеріалів такими, що належать до дитячої порнографії. У зв'язку з цим слідчому доцільно призначати мистецтвознавчу експертизу, завданням якої є визначення характеру зображень та відеоматеріалів, що досліджуються.

Проведення мистецтвознавчої експертизи дозволяє встановити:

- чи містять досліджувані фото- та відеофайли ознаки порнографічної продукції;

- чи відображено на них саме дитячу порнографію, з урахуванням вікових, анатомічних та сюжетних ознак;

- характер і спосіб зображення дитини, спрямованість матеріалів на сексуалізацію неповнолітньої особи.

Орієнтовний перелік основних питань, що можуть бути вирішені мистецтвознавчою експертизою, є таким:

- чи є наданий на дослідження предмет/матеріал продукцією

порнографічного характеру?

– чи належить інформація, що міститься на носіях, до дитячої порнографії (з зображенням неповнолітніх)?

– чи містить твір (кінематографічний, фото, відео) сцени, що пропагують культ насильства та жорстокості?

У випадках, коли виникає необхідність підтвердження особи, зображеної на фото- або відеоматеріалах, або співвіднесення таких матеріалів із конкретними учасниками кримінального провадження, слідчому рекомендовано призначати експертизу ототожнення особи за рисами зовнішності (портретну експертизу).

Портретна експертиза надає змогу ідентифікувати осіб, зображених на фото- чи відеозаписах а також встановити, чи є зображені особи тими самими особами, які фігурують у кримінальному провадженні (потерпілий, підозрюваний, інші учасники).

Орієнтовний перелік основних питань, які можуть бути вирішені портретною експертизою:

– чи зображена на даному фотознімку/відеозаписі особа (прізвище, ім'я, по батькові), фото-, відео- зображення якої надано як зразки?

– одна чи різні особи зображені на даних зображеннях?

У випадку надавання на дослідження експерта знімків чи відео, де зображено кілька осіб, слід надати ознаки особи, яку слід ідентифікувати (для прикладу, вказівку на одяг, меблі, на яких розташована особа, тощо).

У випадках вилучення з місць скоєння злочинів, пов'язаних з сексуальним насильством, слідів рук, або інших слідів трасологічного походження (слідів зубів, низу взуття, автотранспортних засобів, частин одягу, пошкоджень на одязі, тощо) доцільно призначати криміналістичні експертизи відповідного виду з метою отримання належних доказових матеріалів на стадії досудового розслідування.

Орієнтовний перелік основних питань, що можуть бути вирішені трасологічною експертизою, містять «Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень та Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 №53/5.

Експертиза матеріалів, речовин та виробів (експертиза волокон, волокнистих матеріалів), також, досить часто призначається в кримінальних провадженнях, пов'язаних із розслідуванням досліджуваної категорії кримінальних правопорушень. Призначаючи таку експертизу, необхідно якомога повніше надати речові докази, що містять інформацію про обставини події, спосіб і механізм злочину. На експертизу найчастіше направляються: предмети одягу потерпілих і

підозрюваних, знаряддя злочину, об'єкти навколишнього середовища, пов'язані з подією злочину, мікрочастинки, вилучені з місця події.

У випадках учинення згвалтування при контактній взаємодії рук із предметами одягу учасників злочину до речовини піднігтьового вмісту можуть потрапити фрагменти волокон одягу. Тому, виходячи з обставин кримінального провадження, доцільно направляти на дослідження не лише предмети одягу учасників події, які контактували між собою, а й зрізи їх нігтьових пластинок із нігтьовим умістом.

Для правильної організації та проведення експертизи, оцінювання результатів і формулювання вірогідних висновків експерту необхідні дані щодо походження, збереження, експлуатації та вилучення досліджуваних об'єктів. Так, для вирішення питання про факт контактної взаємодії необхідні відомості про умови використання одягу потерпілого та підозрюваного з часу вчинення злочину до моменту направлення на експертизу. Зокрема, експерт має знати, чи носили одяг і як довго, чи піддавався він чищенню, пранню, хімічному чищенню.

Під час вилучення об'єктів дослідження для цього виду експертиз, необхідно дотримуватися таких рекомендацій:

- одяг потерпілого вилучається одразу після відкрито кримінального провадження;
- одяг підозрюваного вилучається у повному комплекті;
- під час вилучення, огляду та упакування не допускається контакт предметів одягу потерпілого й підозрюваного, а також одягу осіб, які проводили таке вилучення, пакування й огляд;
- водночас із вилученням одягу мають бути зрізи у потерпілого і у підозрюваного нігтьових пластин з піднігтьовим змістом та направлені окремою постановою на експертизу мікрочасток волокон до направлення їх на судово-медичну експертизу;
- кожний предмет одягу пакується окремо в щільний папір із глянцевою поверхнею, або в поліетиленовий спецпакет (в поліетилен дозволяється пакувати виключно сухий одяг).

На вирішення цієї експертизи можуть бути поставлені такі питання (перелік орієнтовний):

1. Чи є на одязі потерпілої нашарування у вигляді волокон тканини? Якщо так, то чи вони не походять з одягу підозрюваного?;
2. Чи є на одязі підозрюваного волокна одягу потерпілої?;
3. Чи мав місце факт контактної взаємодії одягу підозрюваного та потерпілої?;
4. Чи є на їхньому одязі які-небудь частки, що мають загальну групову належність?;
5. Чи є на знаряддях злочину мікрочастки? Якщо так, то яка їхня

групова належність?;

6. Чи є у піднігтьовому вмісті підозрюваного текстильні волокна? Якщо є, то чи мають вони спільну групову належність з волокнами одягу потерпілої?

Після проведення експертизи складається висновок експерта. Він повинен бути обґрунтованим, містити чіткі відповіді на поставлені перед експертом питання в межах його компетенції та мати конкретний характер.

У разі виявлення експертом важливих обставин, щодо яких питання не були поставлені, він має право зазначити їх у висновку з власної ініціативи.

Відповіді експерта не повинні мати форму рекомендацій чи вказівок органу досудового розслідування або суду. Висновок експерта складається у двох примірниках: один надсилається особі чи органу, які призначили експертизу, а другий зберігається в експертній установі.

Слід також зазначити, що у процесі розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних із розслідування кримінальних правопорушень сексуального характеру відносно дітей застосовується комплекс експертиз, таких як: комплексна судово-психологічна/судово-психіатрична; комплексна психолого-психіатрична; комплексної комп'ютерно-технічна, мистецтвознавча та портретна. Що дозволяє слідчому забезпечити належне документування злочинної діяльності, повно та об'єктивно встановити обставини вчинення кримінального правопорушення, а також мінімізувати ризики повторної психотравматизації дитини за рахунок використання вже отриманих доказів.

Такий підхід відповідає принципу найкращих інтересів дитини, міжнародним стандартам захисту прав дитини та забезпечує належну доказову базу для подальшого судового розгляду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ І РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативно-правові акти

1. Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця : затв. наказом МВС України від 03.11.2015 р. № 1339. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15>

2. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2013. № 9–10, 11–12, 13. Ст. 88.

3. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>

4. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ МВС України від 07.08.2017 № 575. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text>.

5. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 28. (із внесеними змінами станом на 28.01.2026) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.

6. Постанова Верховного суду України від 30.05.2008 № 5 «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи».

7. Про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Конвенція Ради Європи. 25.10.2007. Ратифікація від 20.06.2012, підстава – 4988-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text.

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : Закон України від 18.02.2021 № 1256-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1256-20#Text>.

9. Конвенція про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

10. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей. Прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17.11.2010 року і пояснювальна записка. 95 с. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>. (Дата звернення 28.01.2026).

Література

1. Арешонков В. В. Теоретичні, правові та праксеологічні засади техніко-криміналістичних досліджень у розслідуванні злочинів: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2021. 568 с.
2. Бідняк В. А., Бідняк Г. С., Чаплинський К. О. Теоретичні, правові та праксеологічні засади використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із державним фінансуванням в галузі охорони здоров'я: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 206 с.
3. Белова О. І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : дис... канд. юрид. наук. Харків, 2006. 184 с.
4. Буждиганчук Є. Ю. Обстановка вчинення злочину як елемент криміналістичної характеристики сутенерства, вчиненого організованою групою. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 1. С. 238–244.
5. Використання спеціальних знань під час розслідування колабораційної діяльності : практич. посіб. [Нечеснюк М.В., Вознюк А.А., Письменський Є.О. та ін.]. Київ : Видавництво Ліра-К, 2025. 134 с.
6. Довідник слідчого : практич. посіб. / кол.авт. ; за заг. ред. І. Вигівського та М. Цуцкірідзе / Головне слідче управління НПУ. Київ : 7 БЦ, 2025. 960 с.
7. Завидняк В. І. Призначення експертиз у провадженнях щодо злочинів, вчинених з особливою жорстокістю. *Міжнародний юридичний вісник : збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2015. Випуск 1 (2). С. 78–85.
8. Експертизи у судовій практиці : наук.-практич. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. 2 вид., перероб. і доп. Київ : Юринком Інтер, 2010. 400 с.
9. Експертизи у судочинстві України наук.-практич. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка та І. В. Гори. Київ. Юринком Інтер, 2015. 504 с.
10. Ковалевська Є. В. Використання спеціальних медичних знань під час розслідування злочинів дис. ... канд. юрид. наук. Київ. 2018. 298 с.
11. Коваленко В. В. Застосування науково-технічних засобів спеціалістами при проведенні слідчих дій : монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007. 208 с.
12. Коваль М. М., Малиновська А. В. Експертизи, які призначаються під час розслідування кримінальних проваджень про згвалтування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. № 43. С. 159–162.
13. Кривопис О. Г. Теорія та практика розслідування злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування : монографія. Дніпро : Дніпровський державний університет внутрішніх справ, 2025. 323 с.
14. Кривопис О. Г. «Слідова картина» як елемент криміналістичної характеристики злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за

особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. Вип. 12. С. 450–453.

15. Кривопис О. Г. Обстановка та умови вчинення злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. Вип. 8. С. 493–496. (DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/111>).

16. Кривопис О. Г. Профілактичні заходи під час розслідування злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2024. № 4. С. 328–340.

17. Криміналістика : підручн. для студ. вищ. навч. закл. К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська. 2-е вид. перероб. і доп. ДДУВС; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.

18. Криміналістика : курс лекцій. URL: <https://nm2.univd.edu.ua/download/122653> (дата звернення 02.02.2026).

19. Лазарєв В. О. Використання спеціальних знань при розслідуванні втягнення неповнолітнього в заняття проституцією і сутенерства. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. С. 149–153.

20. Лазарєв В. О. Деякі проблемні аспекти збирання та перевірки доказів під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. № 3. С. 240–248.

21. Лазарєв В. О. Особа потерпілого як елемент криміналістичної характеристики втягнення неповнолітнього в заняття проституцією та сутенерства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ* : зб. наук. праць. 2017. № 4. С. 322–329.

22. Лесько Н. В. Служба у справах дітей як суб'єкт захисту дітей від насильства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2017. Вип. 45. Т. 2. С. 26–29.

23. Марчак В. Я. Використання спеціальних психологічних знань у досудовому слідстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 20 с.

24. Малярова В. О. Розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків: теорія та практика : монографія. Харків : Діса плюс, 2013. 422 с.

25. Пиріг І. В. Залучення спеціаліста під час проведення допиту. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2008. № 2 (38). С. 347–353.

26. Пиріг І. В., Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні: навч. посібник : Дніпро. Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 140 с.

27. Пиріг І. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті : Монографія / В. С. Кузьмічов, І. В. Пиріг. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2008. 165 с.

28. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2015. 432 с.

29. Пиріг І. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, учинених в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*: 2022. Спеціальний випуск № 2 (121). С. 348-353.

30. Пиріг І. В., Чаплинська Ю. А. Криміналістична характеристика втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність. *Juvenile policy as a component of supporting Ukraine's national security and defense (dedicated to the 53rd anniversary of the UN General Assembly adoption of the Declaration of the Rights of the Child and the 56th anniversary of the establishment of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs)* : Scientific monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. С. 294-317.

31. Плетенець В. М. Розслідування злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування: стан та напрями розв'язання проблеми. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 301–307.

32. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2002. 196 с.

33. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2006. 588 с.

34. Семенов В. В. Спеціальні знання в розслідуванні злочинів (зміст, організація використання) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 18 с.

35. Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження: теорія та практика: монографія. Харків: Право, 2016. 456 с.

36. Степанюк Р. Л., Кікінчук В. В. Напрями вдосконалення правового регулювання криміналістичного ДНК-аналізу в Україні в контексті інтеграції до Європейського Союзу. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2022. № 97 (2). С. 234-249.

37. Судові експертизи в процесуальному праві України : навч. посіб. / за заг. ред. О. Г. Рувіна. Київ : Ліра-К, 2019. 424 с.

38. Таранова А. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником : дис. ... канд. юрид. наук. Київ. 2020. 228 с.

39. Тимчишин А. М. Спеціальні знання у кримінальному процесі України: теорія та практика : дис. д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький, 2023. 438 с.

40. Тимчишин А. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи. *Правова позиція*. 2021. № 3(32). С. 125–130.

41. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків, 2015. 560 с.

42. Щербаковський М. Г. Призначення та провадження судових експертиз : навч. посіб. Харків : Фактор, 2011. 400 с.

43. Яремчук В. О. Організація і тактика залучення спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій: монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Апостиль, 2015. 228 с.

44. Stepaniuk R., Kikinchuk V., Pyrih I., Pletenets V., & Prylovskyi V. Multifaceted approach to legislative regulation for using DNA analysis in criminal proceedings of Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 11. № 50. P. 130-139.

ДОДАТКИ

Додаток № 1

ПЕРЕКАЗ (ФРАГМЕНТ) СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

До чергової частини одного з ВП надійшла заява батька чотирнадцятирічної неповнолітньої про те, що у період березня–червня місяця 2023 року невідома повнолітня особа вчинила дії сексуального характеру, пов'язані із вагінальним, анальним та оральним проникненням в тіло останньої з використанням геніталій ...».

На вирішення експертизи поставлено питання про рівень розвитку неповнолітньої потерпілої, її індивідуально-психологічні особливості дитини, її здатності з урахуванням рівня її психічного розвитку, індивідуально-психологічних особливостей і психічного стану, розуміти характер і значення дій сексуального спрямування, що з нею вчинялися, та здійснювати їм спротив; здатності з урахуванням емоційного стану індивідуально-психологічних особливостей та рівня розумового розвитку, правильно сприймати обставини, що мають значення у справі, і давати про них відповідні показання; наявність ознак психотравмування дитини та наявності у неї психічних страждань.

Потерпіла народилася третьою з чотирьох дітей. Зараз старші брат і сестра потерпілої живуть у райцентрі, потерпіла з сестрою, як і раніше в селі. Батько рибалить і торгує рибою, в сезон торгує кавунами, мама займається приватним господарством, у них чотири корови, є свині, качки, кури, кролі. У веденні господарства матері допомагають і діти, підекспертна приблизно з чотирьох років допомагає: спочатку прибирала в будинку, допомагала в догляді за птицею, далі – забирала корів з пасовиська. З дитинства у дівчини не склалися відносини з матір'ю: підекспертна вважає, що вона погано до неї ставилася з дитинства, могла ударити гребінцем по голові, коли збирала у школу, ударити книжкою, тож дитина більше спілкується із сестрою, до неї приїжджала майже щодня влітку чи під час дистанційного навчання жила у сестри подовгу. В школу вступати хотіла, там спочатку було цікаво, однак дуже швидко перестало подобатися, оскільки підекспертна не завжди встигала на уроках і не встигала робити домашні завдання, оскільки вдома потрібно було іще зробити хатню роботу і роботу по господарству. Додаткових занять з учителем, репетитором не мала, батьки їй з уроками не допомагали, говорили, що потрібно устигати. Окрім відвідування уроків, ходила на заняття із спортивних танців у клубі. В гуртожитку, де вона зараз живе, є тренажерна зала, однак дівчина іще не дізнавалася про умови відвідування. Попередні роки влітку відвідувала пришкольній табір, де їй подобалося. Разом із сестрою ходила до тренажерної зали в райцентрі, сходила на тренування з боку, було цікаво як це. В тренажерній залі тренувалася із тренером, самостійно програму не складала. Раніше до неї приїжджали хлопці з сусіднього села: ровесники і трохи молодші, вони давали кататись на квадроциклі, на моторолері. З

дванадцяти років має смартфон, користується поширеними загальновідомими соціальними мережами, слухає переважно популярну музику, яку пропонує ТікТок. Вступати до десятого класу не планувала, оскільки навчання їй не дається. Обрала професію перукаря, бо їй подобається робити зачіски, плести косички. Навчальні ролики не досліджувала, бо їй там не зрозуміло. Зараз навчається у одному з професійних ліцеїв обласного центру, хоче стати перукарем. В училищі, в цілому краще, ніж у школі, на днях в ліцеї почали професійне навчання. Живе в гуртожитку разом із двома сусідками, готують на спільній кухні. Серед життєвих пріоритетів – отримання професії і вдосконалення у ній, досягнення добробуту. Планів щодо створення власної родини зараз не має. Має місячні приблизно з тринадцяти років, про них узнала від однокласниць, у яких вони почалися раніше. Про першу менструацію сказала сестрі. Вона допомагала і допомагає дівчині із засобами гігієни. Питань стосунків із хлопцями із сестрою не обговорювала. Ні з мамою, ні з сестрою не обговорювала питання безпечного спілкування в соціальних мережах, потенційну небезпеку секстингу, так і під час безпосереднього спілкування з чоловіками й хлопцями. Вживала алкогольні напої: слабоалкогольні, пробувала горілку. Остання не сподобалася. Зараз не вживає, бо має нездорове серце. Пробувала палити: одноразові електронні цигарки, звичайні, інше, палить кальян. Палить епізодично – коли погано почувається або має негативні переживання. Деякий час зустрічалася із хлопцем. Із ним разом говорила про теми, які були цікаві обом: тренування, риболовля, техніка тощо. Спілкування припинилося через те, що хлопець поїхав до Польщі.

Навесні цього року в Instagram дівчина познайомилася з Є. Він писав приблизно раз у тиждень, підекспертна відповідала. Спільних інтересів із цим чоловіком не було, причиною підтримування спілкування була обіцянка Є. покатати на мотоциклі. Останній часто пропонував зустріч, але вона все не відбувалася. Так було до одного разу, коли потерпіла була у сестри, після того, як до неї прийшли її знайомі, і підекспертній стало нудно, Вікторія відпустила її погуляти. Вийшовши, в парку зустрілася із Є. Зустрівшись, години дві гуляли райцентром, маршрутами, які пропонував чоловік. Є. залицявся до підекспертної на словах, намагався обійняти її. Врешті запропонував показати своє «улюблене» місце. На це місце йшли досить довго, дівчина почувалася досить незрозуміло: уже була втомлена, але не було нагоди попроситися. Після досить довгої прогулянки прийшли до місця на річці О. Там був якийсь рибалка. Говорити не було особливо про що, підекспертна знімала «історію» для Instagram. Після того як рибалка пішов, Є. почав виявляти іще більшу активність, він підійшов до підекспертної ззаду, зняв светр, спустив верх комбінезону, почав торкати груди. Дівчина почувалася розгубленою, трохи наляканою, Є. був наполегливим. Врешті дійшло до спроби генітально-анального сексуального контакту. Потерпіла при цьому стояла, трохи нахилившись і обпершись об якусь колоду. Є. намагався проникнути статевим органом в анальний отвір підекспертної. Ставало боляче, підекспертна говорила про це чоловікові, він припиняв, а потім намагався знову. Врешті він

припинив спроби, підекспертна одяглася й вони удвох пішли в бік центру міста. Ні сестрі, ні будь-кому іншому про цей випадок не розповідала. Тим часом спілкування з Є., а потім і з його товаришами, В. і О. продовжувалося, у цих чоловіків також були мотоцикли. Друга зустріч з Є. відбулася, коли потерпіла була в райцентрі у брата. Є. писав, що він нудьгує, запропонував зустрітися, побалакати. Зустрілися біля парку Г., звідти її забрав Є. Він відвіз її до свого гаражу, займався там своїми справами: спілкувався із кимось, «крутив» динаміки. Потім почав торкатися грудей потерпілої, зняв з неї светр. Дівчина «просто сиділа», адже очікувала просто на розмову. Є. розташував підекспертну нахиливши, знімаючи штани, проникав у тіло потерпілої два рази. Дівчина говорила, що їй боляче, але Є. говорив терпіти. Є. не закінчив, бо потерпіла опиралася, їй було дуже боляче. Тоді він сказав здійснити орально-генітальний статевий акт («ротом»). Цей контакт перервався приходом якогось чоловіка. В подальшому потерпіла рідко спілкувалася з Є., він рідко писав. Після деякої перерви Є. написав з іншого акаунту, сказав, що він той втратив. Знайомство з іншим хлопцем Л. також відбулося в Instagram. Потерпіла просила його покатати її на мотоциклі в день завершення навчання. Той приїхав із товаришем на ім'я О., потерпіла могла обирати, з ким їй кататись. Вона обрала О., однак той через деякий час сказав, що має плани і поїхав, потерпіла пересіла до Вадима. Удвох деякий час каталися, потім В. зупинився біля посадки, сказав, що мусить перепочити, кликав потерпілу, обпер її об мотоцикл, почав торкати груди, цілувати. Повз проїжджав автомобіль, тож В. узяв потерпілу за руку і вони перемістилися далі. В. пропонував, потім наполягав на орально-генітальному статевому акті. Підекспертна спочатку відмовлялася, потім поступилася. В результаті дій підекспертної В. отримав розрядку. Він просив дозволу закінчити на тіло потерпілої, але вона відмовилася. Після того, як В. закінчив, удвох повернулися, потерпіла була у сестри. Спілкування із В. продовжувалося в Instagram. Вдруге зустріч відбулася, коли потерпіла була на мотокросі. В. запропонував покататися, потерпіла погодилася. Під час «катання» В. одвіз потерпілу на р. О., потім неподалік посадки де плити, В. пішов з портфелем далі, позвав потерпілу і на його пропозицію відбувся орально-генітальний і генітально-вагінальний статевий акт. Пізніше потерпіла з В. зустрічалися в парку, тоді вони поговорили.

Із Б. потерпіла вперше каталася, коли він приїжджав разом із Вадимом до неї в день останнього дзвоника. 11 червня О. приїхав у село до підекспертної, писав їй, запитував, де ставок, потерпіла вийшла. Удвох сиділи в автомобілі. О. сказав, що як він розуміє, поки перший не полізе, нічого не буде, почав цілувати потерпілу, пригортати її. Потерпілій було незручно, вона перейшла на заднє сидіння. О. просив підекспертну про оральний контакт, в процесі якого сказав, що хоче її і здійснив проникнення. Під час статевого акту О. використовував презерватив, який після того, як закінчив, викинув з автомобіля. Посидівши хвилин п'ять, О. відвіз потерпілу додому.

Через деякий час у підекспертної відбулася затримка місячних. Вона

супроводжувалася сонливістю, поганим самопочуттям. Підекспертна повідомляла В. і О. про свій стан, вони придбали їй тест на вагітність, 26.06.2023 вона відвідала гінеколога. За результатами відвідин лікаря і аналізу вияснилося, що вагітності нема.

Оцінюючи свій сексуальний досвід, потерпіла указує, що він був скоріше неприємним. Її найбільше приваблювала можливість покататися на мотоциклах (яка зараз сприймається без таких яскравих позитивних реакцій як очікувала).

Близьким про сексуальний досвід потерпілої стало відомо через необхідність пройти медичний огляд в поліклініці. Підекспертну в поліклініку супроводжувала сестра, їй медична сестра повідомила про те, що потерпіла уже мала сексуальний контакт. Вдома сестра почала вимагати говорити, що саме сталося і з ким у дівчини була близькість, та почала розповідати. Сестра мусила забирати сина із заняття з англійської мови, пішла і повернулася уже з працівниками поліції.

Обставини, які відбувалися після оприлюднення подій сексуальних контактів підозрюваними, ситуацію досудового розслідування оцінює негативно. Дізнавшись про неї, мама розповіла родичам, серед жителів села і райцентру розповсюдилися чутки, обговорення підекспертної, підекспертна мусить брати участь у слідчих діях. Час від часу підекспертна мимохідь згадує про ситуацію взаємодії з чоловіками і розслідування, це погіршує її настрій. Вона хоче втекти від цього всього, їй навіть не хочеться їхати в райцентр і додому.

Результати експертного психологічного обстеження показують, що пізнавальні психічні процеси потерпілої (сприймання, пам'яті, уяви, мислення) не мають порушень, рівень розвитку інтелекту, загальної обізнаності, мовлення відповідають низьким показникам вікової норми. У ході реконструювання потерпілою обставин її сексуальної взаємодії із усіма трьома підозрюваними, як під час її допиту як потерпілої, у ході слідчого експерименту та під час експертного обстеження потерпіла усталено виявляла помірні негативні емоційні реакції, які вона пов'язала з необхідністю реконструювати події. Ознак переживання підекспертної інтенсивних емоційних реакцій емоційного напруження, сильного переляку не було. Нормативне функціонування когнітивної сфери підекспертної, відсутність емоційних реакцій, які б порушували здатність підекспертної до правильного сприймання обставин подій, забезпечують її здатність правильно сприймати події, що розслідуються в даному кримінальному провадженні та адекватно їх відтворювати.

Зі слів підекспертної впливає, що вона має порушення в роботі серця, печінки, а також упродовж років має порушення сну, що негативно впливає на її розумову працездатність. Про постійне відчуття «невиспаності» потерпіла писала під час спілкування з підозрюваним, розповідала в ході бесіди з експертом; результати психодіагностичних методів також указують на підвищену розумову втомлюваність, виснажуваність. Надані на дослідження

документи засвідчують задовільне пристосування дитини до навчання у першому класі, її добру та посередню успішність, наявність складнощів в організації навчальної діяльності.

Нормативність образів уяви, відповідність та несуперечливість основних змістовних елементів у показаннях підекспертної щодо низки фактів її біографії з її розповіддю в ході експертного обстеження та зі змістом показань її рідних, тотожність розповіді потерпілої про протиправну подію, яка є предметом кримінального провадження упродовж усього періоду досудового розслідування указують про *відсутність схильності потерпілої до надмірного фантазування*.

Для потерпілої властиві невпевненість у собі, занижена самооцінка, переважання мотивації уникання неуспіху, недостатньо усвідомлене ставлення до загальноприйнятих соціальних норм та недостатня сформованість ієрархії мотивів. Підекспертний властиві емоційна чутливість, підвищена та незадоволена потреба у прийнятті, розумінні, підтримці, нерозвинене уміння відстоювати свої кордони, усвідомлювати і відстоювати свої права, потреби і бажання, чутливість до соціальних впливів. Сферами відносин, які є для проблемними для потерпілої, є основні для підлітка: з матір'ю, із родиною, в школі; констатована тривожність щодо майбутнього. Актуальні та незадоволені потреби дитини – в емоційній близькості із значимими особами, у прийнятті, співпереживанні, захисті, надійних та комфортних стосунках, турботі, спілкуванні з батьком.

Дослідження актуального стану потерпілої констатує нестійкість емоційного і вегетативного стану, незадоволеність потреби спонтанній самореалізації, прийнятті, функціонування захисних психологічних механізмів пасивного протесту: уникнення, обмежувальної поведінки.

Відомості, що їх містять надані матеріали, розповідь підекспертної і її реакції, в ході експертного обстеження і під час процесуальних дій указують на користь виховання в умовах гіпоопіки (недостатнього нагляду), емоційного відчуження (особливо з боку матері). З огляду на те, що потерпіла є емоційно вразливою, має невисокий рівень домагань та легко відступає перед труднощами, без підтримки й допомоги (які могла б отримати від батьків або педагогів, шкільного психолога) за умов невдач легко в початкових класах втратила інтерес до шкільного навчання

Як впливає з розповіді підекспертної, вона не отримала належного виховання і у сфері сексуальних відносин (соціальне значення і функції, правила безпечної online і offline - взаємодії тощо). Її знання у цій сфері уривчасті, отримані від ровесників, з фільмів чи мережі, уроків біології, стосуються основних біологічних ознак статевого акту.

Результатом умов виховання, які отримала потерпіла, стала занижена самооцінка, постійне незадоволення потреби в підтримці, визнанні, позитивних оцінках, а також відставання в особистісній і емоційно-вольовій сфері, невміння адекватними способами відстоювати свої кордони, говорити про свої потреби і належним чином їх задовольняти, відсутність навичок

самостійно ставити цілі й здійснювати зусилля для їх досягнення, долати перешкоди, здійснювати інтелектуальні, вольові зусилля.

Психологічний аналіз обставин, передували протиправній події показує, що у діяльності потерпілої закономірно виявилися її вікові та індивідуально-психологічні особливості.

Умови життя потерпілої навесні 2023 року характеризувалися відсутністю адекватної для школяра випускного класу зайнятості, відсутністю належного контролю за її життям: підекспертна перебувала на дистанційному навчанні; не мала прагнення отримати більш високі оцінки, оскільки давно дійшла висновку про свою нездатність належно навчатися; не мала жодних організованих продуктивних занять (тренувань, занять у гуртках тощо); її інтерес до керування технікою не був реалізований; у неї не сформоване прагнення до читання художньої літератури, вона має невисоку здатність до навчання (не змогла користуватися навчальними роликами для навчання робити зачіски), не мала належного контролю, одним із домінуючих мотивів її переписки з підозрюваними є нудьга, а предметом інтересу в соціальних мережах – фото і відео із людьми, які катаються на мотоциклах.

Такі умови разом із потребами потерпілої у визнанні, підвищенні самооцінки, позитивних емоціях, із відсутністю навичок до постановки цілей, вольових зусиль, тенденцією використовувати «найлегший шлях» для досягнення мети стали передумовою для відповіді на пропозицію спілкування в Instagram з боку більш дорослих чоловіків.

Елементами емоційної привабливості такого спілкування для потерпілої з високою імовірністю були підвищення самооцінки з огляду на взаємодію з більш дорослими чоловіками, отримання елементів уваги з їх боку; сподівання на отримання бажаної розваги і приємного проведення часу; можливе підвищення статусу серед ровесниць; відчуття «дорослості».

Як впливає з протоколу огляду мобільного телефону потерпілої, з володільцями акаунтів підозрюваних останні спонукали і підтримували секстинг з боку підекспертної (пересилання фото оголеного тіла), застосовували елементи online - грумінгу (спілкування із застосуванням засобів електронного зв'язку з метою побудови емоційного зв'язку, отримання можливості для впливу чи шантажу): ініціювали і підтримували спілкування з потерпілою, хвалили її тіло, повчали щодо способів поведінки, зокрема і сексуальної, серед іншого – щодо допустимості і нормальності підтримання контактів із кількома сексуальними партнерами.

Таким чином, описані вище індивідуально-психологічні особливості потерпілої, насамперед невисокий рівень розвитку особистісних якостей, її незрілість, проблемність у сфері відносин, які потребували компенсування, обмеженість життєвого досвіду і знань, відсутність особи, з якою вона могла б порадитись, а також активність чоловіків сприяли виникненню емоційного зв'язку між нею і підозрюваними, перешкодили адекватній оцінці ситуації пропозиції і реалізації сексуальних контактів із нею.

Психологічний аналіз епізодів *сексуальних контактів потерпілої із*

чоловіками, яка розслідується в даному кримінальному провадженні, показали, що ситуація зазіхання на статеву недоторканість потерпілої з боку Є. (*перший епізод*) містила в собі ряд факторів, що ускладнювали здатність потерпілої до правильного їх соціального значення і здійснення активного опору: її описані вище особистісні й індивідуально-психологічні особливості; сприймання Є. як авторитетної дорослої людини, яка володіє привабливою можливістю (підготовлений попереднім Instagram спілкуванням); фізична втома; перебування наодинці без наявності поруч людей; неочікуваність сексуального контакту; наполягалися Є. Поведінка потерпілої у ході її взаємодії з Є. біля річки О. характеризувався пасивною підкореною поведінкою, відсутністю опору і відсутністю активної згоди.

Подальші епізоди сексуальних контактів потерпілої із підозрюваними мають низку спільних ознак: підготовленість попереднім Instagram спілкуванням, у ході якого чоловіки спонукали потерпілу до секстингу, здійснювали Інтернет-грумінг, в ході якого хвалили тіло потерпілої, указували на своє сексуальне збудження від його сприймання; навіювали уявлення щодо нормативності сексуальних контактів із кількома особами та щодо сексуальних контактів як плати; ініціативи чоловіків щодо здійснення сексуального контакту, моменту його здійснення, місця та способу; пасивної підкореної поведінки потерпілої; підпорядкованої підкореної поведінки під час подальшого спілкування.

Психологічна оцінка змісту допиту потерпілої, її поведінка в ході допиту, слідчого експерименту, розповіді в ході діагностичної бесіди показують, що потерпіла тотожно стисло розповідає про основні моменти подій, які відносяться до здійснення сексуальних контактів; посильними для себе способами намагається уникнути розповіді; її поведінка у ході експертного обстеження змінюється од відкритого, приязного спілкування із зацікавленістю на мовчанку, кивання чи украй короткі відповіді, поява ознак втоми, фізичного і психічного дискомфорту, зволожені очі, поява темного під очима, торкання голови тощо. Ці особливості указують на високу психічну напруженість підекспертної у ході розповідей про сексуальні контакти з підозрюваними, ознаки прагнення опустити відтворення частини подій. Ці ж реакції в сукупності із про додатковою привабливістю для потерпілої навчання в обласному центрі як засобу уникнути перебування в рідному селі чи райцентрі, де відбувалися події, посилення на мимовільні згадування про події, результати експериментально-психологічного, страх перед реакцією рідних указують на те, що події її сексуальних контактів із підозрюваними та їхні наслідки у вигляді відсутності задоволення потреб у емоційному комфорті, почутті дорослості, підвищенні статусу, відмови чоловіків від подальшого спілкування й відсутність підтримки, негативних соціальних оцінок, переживання сорому справили на потерпілу психотравмувальний вплив.

Тож експерт встановив, що психічний розвиток потерпілої є дисгармонійним: відповідає невисокому нормативному рівню розвитку старшого підліткового віку в когнітивній сфері, в поєднанні з помірним

відставанням в особистісному та емоційно-вольовому розвитку у вигляді несформованості ієрархії мотивів, здатності до довільної цілеспрямованої поведінки, переважання мотивації уникання неуспіху, у крайній низької здатності до вольових зусиль.

Індивідуально-психологічними особливостями потерпілої є невпевненість у собі, занижена самооцінка, переважання мотивації уникання неуспіху, недостатньо усвідомлене ставлення до загальноприйнятих соціальних норм та недостатня сформованість ієрархії мотивів, емоційна чутливість, підвищена та незадоволена потреба у прийнятті, розумінні, підтримці, нерозвинене вміння відстоювати свої межі, усвідомлювати і відстоювати свої права, потреби і бажання, чутливість до соціальних впливів.

Порушення поведінки потерпілої, її відставання в особистісному розвитку, її легковажне ставлення до паління, загальноприйнятих схвалюваних соціальних норм, несформованість навичок навчання закономірно сформувалися в умовах виховання в умовах недостатнього нагляду, емоційного відторгнення. Підекспертна була позбавлена можливості отримати допомогу в обставинах, коли їй було складно пристосуватися до навчання у школі, вирішувала ситуацію доступними для неї способами уникання неприємних ситуацій. Не маючи довірливих стосунків з авторитетними дорослими, намагалася знаходити емоційний комфорт і задоволення соціальних потреб девіантними (такими, що відхиляються від норми) способами поведінки.

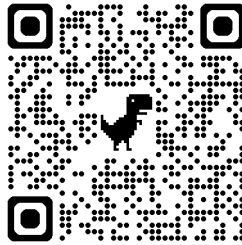
Потерпіла не має підвищеної схильності до фантазування. Нормативність розвитку когнітивної сфери потерпілої, відсутність у неї підвищеної схильності до фантазування, відсутність ознак вираженого емоційного збудження (які б звузили зміст її свідомості) під час здійснення з нею дій сексуального спрямування зумовили її здатність правильно сприймати обставини, що є предметом розслідування в цьому кримінальному провадженні та в подальшому адекватно їх відтворювати.

Потерпіла обізнана в біологічній суті і соціальному значенні статевих відносин, усвідомлювала ситуації контактів із підозрюваними як сексуальних, у повній мірі усвідомлювала можливі біологічні наслідки для себе. Усвідомлення потерпілою соціального і морального змісту дій сексуального характеру, що здійснювалися відносно неї підозрюваними, як таких, що порушують її особисті межі, уражають її гідність, уражають соціальний статус – суттєво обмежене, полягає в усвідомленні наявності погалосу, негативних соціальних оцінок, негативних реакцій з боку рідних.

З урахуванням обставин та обстановки дій сексуального характеру, що здійснювалися відносно потерпілої (наявність попередньої підготовленості засобами Інтернет-грумінгу, ініціативності й настійливості чоловіків, наявність у них привабливого ресурсу), неповного розуміння потерпілою значення дій сексуального спрямування, вчинених щодо неї, її здатність до здійснення опору в ситуації дій сексуального спрямування була суттєво обмеженою.

ПОСИЛАННЯ НА НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ

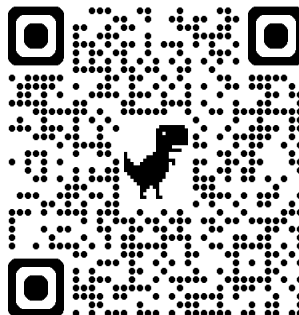
Кримінальний кодекс України

Конвенція ООН про права дитини

Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція)

Для нотаток

Навчальне видання

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС
РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ
СЕКСУАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ ВІДНОСНО ДІТЕЙ

Методичні рекомендації

Колектив авторів

За редакцією
д.ю.н., проф., засл. юриста України
М. С. Цуцкірідзе

Редактор, оригінал-макет – *Самотуга А.В.*

Коректор *М. С. Касян*

Підп. до друку 25.05.2026. Формат 60x84/16. Гарнітура – Times.
Друк. цифровий. Папір офісний. Ум.-друк. арк. 5,35. Обл.-вид. арк. 5,75.
Наклад – 25 прим. Зам. № 01/26-мр.

Надруковано у Дніпровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Науки, 26, sed@dduvs.edu.ua
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців ДК № 8112 від 13.06.2024